

КУРГАНЫ БЕЛАРУСІ І УКРАЇНЫ З КАМЕННЫМІ АБКЛАДКАМІ

Эдвард ЗАЙКОЎСКІ

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі,
вул. Сурганава, ½, 220072, г. Мінск, Беларусь,
e-mail: edvard_mensk@tut.by*

Сярод пахавальных помнікаў ранняга сярэднявечча на тэрыторыі Беларусі сустракаюцца курганы з каменнымі абкладкамі, у якіх па перыметру падножжа насыпу выкладзена колца з камянёў. Камяні найчасцей ляжалі ў адзін шэраг, але іх магло быць і больш, маглі быць складзеныя ў адзін або два ярусы. Пахавальным абрадам было трупалажэнне на ўзроўні гарызонту або ў падкуртаннай яме, арыентацыя ў асноўным заходняя, пахаванні збольшага адзінкавыя, хаця трапляюцца і парныя. Пахавальны інвентар маецца не ва ўсіх насыпах, і прадстаўлены ўпрыгожаннямі, амулетами, керамікай, пераважна па характару славянскімі. Знаходкі датуюцца канцом XI – пач. XII ст. і XII–XIII стст. На адных і тых жа могільніках сустракаюцца таксама і чыста земляныя насыпы, і насыпы, дзе зямля ўперамешку з каменнем або з падабенствам разрэджанай выбрукоўкі на гарызонце. Такія курганы распаўсюджаны як у цэнтральнай частцы Беларусі, так і паўночнай, закранаючы часткова басейн Дзвіны, і яшчэ часцей сустракаюцца ў Сярэднім Пабужжы, уключаючы як беларускую, так і польскую яго часткі.

На тэрыторыі Украіны курганы з каменнымі канструкцыямі даследаваліся ў Жытомірскім Палессі (поўнач Жытомірскай і паўночны ўсход Ровенскай вобласці), дзе вядома амаль два дзясяткі некропаляў. Маюцца такія курганы і паўднёвей, у басейне р. Рось. На Букавіне два курганы з каменнымі абкладкамі раскапаныя ў могільніку Дністроўка, які датуець XII – першай паловай XIII ст. На Падоллі курганы такога тыпу раскопваліся ў могільніках Жнібароды I, Сакалец (Сокілец), Глыбачок.

У навуковай літаратуры існуе тэндэнцыя залічваць усе курганы з каменнымі канструкцыямі да катэгорыі так званых каменных курганоў, якія прынята лічыць пахавальнымі помнікамі яцвягаў. Аднак ва ўсходняй частцы Мазурскага Паазер'я і ў басейне Чорнай Ганьчы, дзе па летапісных дадзеных былі лакалізаваныя яцвягі, курганы X–XIII стст. увогуле адсутнічаюць. Затое ў першай палове I тысячагоддзя н.э. курганы з каменнымі абкладкамі былі распаўсюджаныя ў шэрагу ўсходнебалцкіх плямёнаў: на тэрыторыі Латвіі – у племянных арэалах латгалаў, селаў і земгалаў, а ў Літве – у арэале культуры ўсходнелітоўскіх курганоў, дзе пераважалі з IV да VII ст., а пазней дажываюць дзе-нідзе да VIII–X стст. Аднак на поўдні Літвы і прылеглай частцы Беларусі вядомыя ўсходнелітоўскія курганы з каменнымі абкладкамі, якія адносяцца да XI ст., што робіць іх храналагічна блізкімі да курганоў з каменнымі канструкцыямі ў Беларусі і Сярэднім Падняпроўі. З'яўленне аналагічных помнікаў на Букавіне і Падоллі зрабілася магчымым пасля аб'яднання Валынскага і Галіцкага княстваў, г.зн. пасля 1199 г.

Ключавыя словы: курганы з каменнымі абкладкамі, пахавальны інвентар, Сярэдняе Пабужжа, Жытомірскае Палессе, Букавіна, Падолле, яцвягі, культура ўсходнелітоўскіх курганоў.

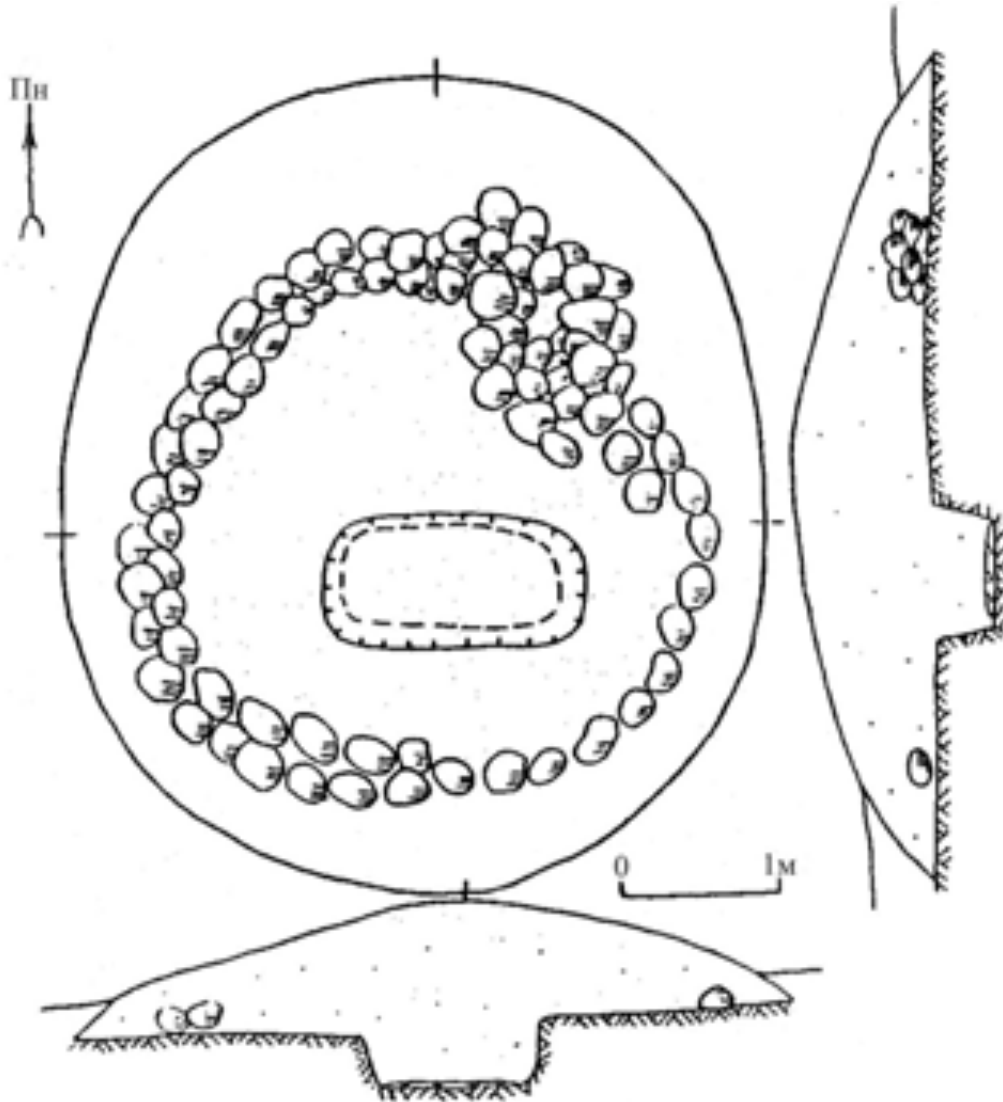
На тэрыторыі Беларусі ў шэрагу месцаў сустракаецца такая разнавіднасць пахавальных помнікаў ранняга сярэднявечча, як курганы з каменнымі абкладкамі. Гэта круглыя ў плане земляныя насыпы паўсферычнай ці сегментападобнай формы, у якіх на ўзроўні гарызонту знаходзіцца выкладзенае па перыметру з камянёў рознай велічыні венцападобнае кола. Камяні гэтага кола могуць быць складзеныя ў адзін або некалькі шэрагаў, колькасць ярусаў таксама можа быць розная.

Адна з груп курганоў з каменнымі абкладкамі, якая налічвала каля 20 насыпаў, раскопвалася аўтарам паўночна-заходней Мінска, ва ўрочышчы Дзявочая гара каля в. Дубрава Маладзечанскага р-на. Усяго было раскапана 9 насыпаў вышынёй ад 0,59 да 1,54 м, дыяметр быў ад 4 да 12 м. Ва ўсіх курганоў вакол падножжа маюцца абкладкі з неапрацаваных невялікіх валуноў. У самых вялікіх курганах, акрамя кальцавой абкладкі, камяні сустракаюцца і ў верхняй частцы насыпу, утвараючы падабенства разрэджанай выбрукоўкі. Пахаваныя ляжалі на ўзроўні гарызонту або ў неглыбокай падкуртаннай яме, абрысы якой цяжка прасачыць у лясным падзоле. Арыентацыя шкілетаў заходняя, нярэдка з адхіленнямі ў паўночны або паўднёвы бок. Амаль усе пахаванні адзіночныя, толькі ў адным кургане былі парэшткі жанчыны 25–30 гадоў і дзіцяці 6–8 гадоў. Рукі як выцягнутыя ўздоўж цела, так і складзеныя на жываце. У некаторых курганах трапляліся паасобныя вугольчыкі, тры пахаванні безінвентарныя, у астатніх трапляліся абломкі ганчарнай керамікі, золаташклянныя і срэбнашклянныя пацеркі (як правіла, у вобласці галавы), а з металічных упрыгожанняў знойдзены срэбнае дратавае пярэсцёнкападобнае скроневае колца з заходзячымі канцамі, бронзавыя ці медныя шырокасярэдзінныя пласцінчатыя пярэсцёнак з завязанымі канцамі, кругладратавы рубчаты пярэсцёнак з самкнутымі канцамі (белы метал), бронзавы бранзалет з зааморфнымі канцамі. Апошні лічыцца характэрным для раннесярэднявечных балтаў, у той час як скроневае колца з заходзячымі канцамі былі распаўсюджаны ў шэрагу ўсходнеславянскіх плямёнаў. Паводле знаходак срэбнашклянных і золаташклянных пацерак цыліндрычнай і бочачкападобнай формы, а таксама адрэстаўраванай ганчарнай пасудзіны пахаванні ў гэтай куртаннай групе можна датаваць другой паловай XI–пачаткам XII стагоддзя [Зайкоўскі, 1994, с. 71–87].

Каля в. Анусіна Мінскага р-на знаходзяцца дзве куртанныя групы. У першай з іх былі раскапаны 4 насыпы, але толькі ў адным з іх пахавальная пляцоўка дыяметрам 3,45 м па контуру “пункцірна” абкладзена пятнаццацю невялікімі камянямі, якія не судакранаюцца адзін з другім. У магільнай яме глыбінёй 0,3 м ляжаў касцяк жанчыны галавой на захад, рукі складзены на ніжняй частцы жывата. Пры шкілеце знойдзены 8 бронзавых скроневак колцаў з заходзячымі канцамі, 2 бронзавыя ці медныя абойміцы, каралі з 13 дробных і адной буйной золаташклянных бочачкападобных пацерак і 4 цыліндрычных пацерак, фрагмент ланцужка з тонкага бронзавага ці меднага дроту, грушападобная бразготка з крыжападобнай проразьцю, пярэсцёнак бронзавы сегментападобнага сячэння з заходзячымі канцамі. На падставе храналогіі ўжывання золаташклянных пацерак і бразготкі пахаванне ў кургане датуецца другой паловай XI–сярэдняй XII ст.

У куртаннай групе Анусіна II даследавана 6 курганоў, з іх толькі ў адным не было агародкі з камянёў. Каменныя абкладкі падраздзяляюцца па форме на кальцавыя і паўкальцавыя. У суцэльных кальцавых агародках маглі рабіцца невялікія праходы. Абкладкі меліся як у курганах з пахаваннямі, так і ў мемаратыўных. Сляды рытуальнага агню прасочаны ў 3 курганах з пахаваннямі. Попельныя плямы невялікія. Невялікая магутнасць попелных плямаў, адсутнасць буйнога вуголля, а таксама прапечанай глебы пад імі ўказваюць, што для рытуальнага агню выкарыстоўваліся, верагодна, салома або галінкі дрэў. Пераважаюць пахаванні ў падкуртаных ямах (мал. 1), толькі адно было зроблена на ўзроўні старажытнай паверхні. Характэрна заходняя арыентацыя пахаваных. З пахавальнага інвентару знойдзены буйная лірападобная бронзавая спражка, фрагмент шарападобнай сердалікавай пацеркі, бронзавыя скроневае колцы з заходзячымі канцамі і два скроневае трохпацеркавыя колцы з буйнымі зярністымі пацеркамі, пярэсцёнак плечы з гладкімі разамкнутымі заходзячымі канцамі, а ў адным з курганоў былі бронзавае скроневае бранзалетападобнае колца з завязанымі канцамі, бронзавы літы шчытковы пярэсцёнак, невялікае бронзавае кругладратавае колца з раскаванымі і загнутымі канцамі, золаташклянная бочачкападобная пацерка. Плечы пярэсцёнка, па храналогіі наўгародскіх знаходак, уваходзяць ва ўжытак з сярэдняй XII ст., то і пахаванне ў тым кургане са скроневым колцам крывіцкага тыпу трэба датаваць сярэдняй–

другой паловай XII ст., у кургане адсутнічалі сляды рытуальнага агню. У цэлым на падставе знаходак і пахавальнага абраду курганы можна датаваць другой паловай XI–XII стст., яны з’яўляліся некропалем змяшанага дрыгавіцка-крывіцкага насельніцтва, акрамя таго, наяўнасць каменных абкладак сведчыць пра пэўную ролю балтаў [Заяц, 1996, с. 43–57].

Мал. 1. Курганная група II каля в. Анусіна. Профілі і план кургана 3 (паводле Ю. Заяца, 1996)

Fig. 1. Mound group II near the village of Anusina. Profiles and plan of mound 3 (by Yu. Zayats, 1996)

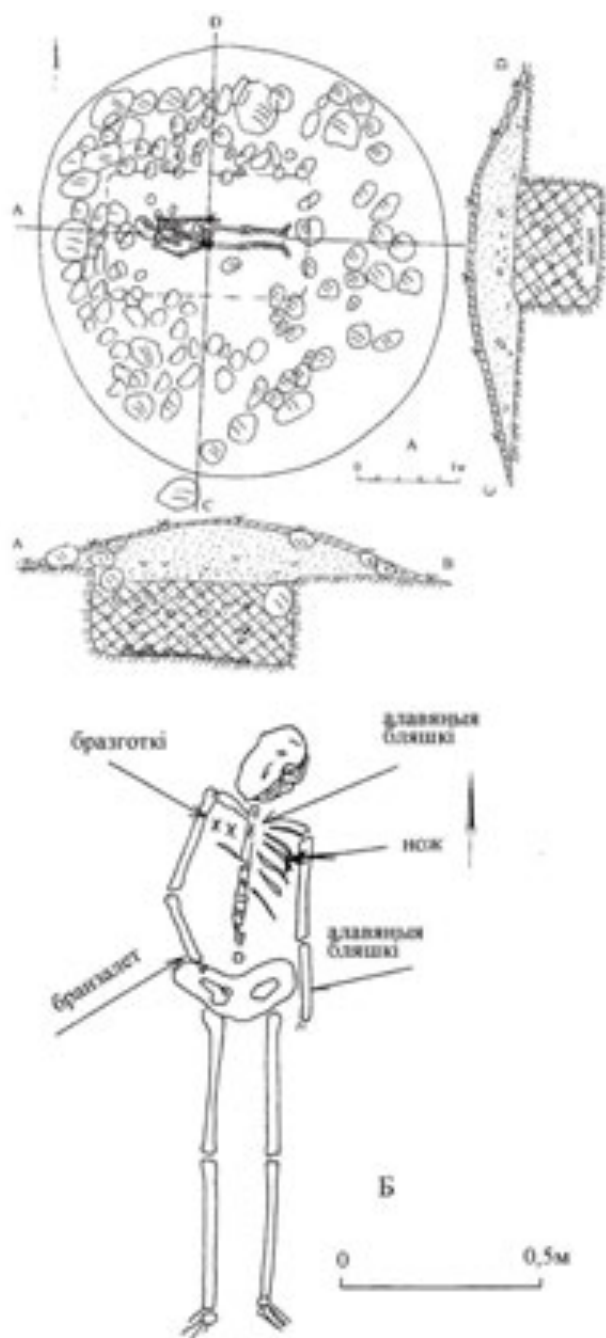
Таксама ў Мінскім р-не знаходзіцца курганны могільнік каля в. Барздынь. З 13 насыпаў былі раскапаныя тры курганы. Пахавальны абрад – трупалажэнне на грунце і ў неглыбокіх падкуржаных ямах галавамі на захад і на ўсход. Пахаванні (адзіночнае і парнае) абкружаны агароджамі з камянёў у 1–2 шэрагі і ў 1–2 ярусы, адно з іх перакрыта плоскімі камянямі. Адзін курган аказаўся пустым, у цэнтры яго складзены камяні. Знойдзена цыліндрычная золаташкыная пацерка. Могільнік датуецца XI ст. [Заяц, 2009, с. 86]. Каля в. Путчына Дзяржынскага р-на Мінскай вобл., ва ўр. Моргі знаходзіцца курганны могільнік, які налічвае 56 круглых у плане насыпаў вышыняй 0,5–3 м і дыяметрам ад 3 да 11 м. Раскапаны адзін курган. Пахавальная пляцоўка і яма, якія не прымыкалі адно да другога, абкружаны камянямі сярэдніх памераў. У падкуржанай яме знаходзілася пахаванне жанчыны галавой на паўночны захад, і ў

нагах у яе – скурчанае ўпоперак ямы пахаванне мужчыны. Знойдзены пярсцёнкападобнае з разамкнутымі канцамі скроневае колца, зробленае з каляровага металу, і 2 кругавыя гаршкі: адзін на гарызонце, на пахавальнай пляцоўцы, а другі – у яме. Пахаванне адносіцца да XI ст. [Заяц, 2011, с. 234–235].

У паўночнай частцы Мінскага р-на, каля в. Гатовіна, раскопкі курганоў з каменнымі абкладкамі правёў Г. Семянчук. Усяго раскапана 15 насыпаў, з іх 12 мелі каменныя абкладкі, а вакол курганоў нярэдка сустракаліся ровікі. Выкарыстанне камянёў мела досыць разнастайныя формы. У адным з курганоў камянямі быў выкладзены контур падкуртаннай ямы, яшчэ ў адным камянямі абкладзены адзін са шкілетаў. У сямі выпадках камяні стваралі выразныя сімвалічныя круглыя агароджы над попельна-вугальнымі праслойкамі, а ў шасці – яны зафіксаваны ў бессістэмным размяшчэнні. Другой характэрнай рысай куртаных насыпаў з’яўляецца наяўнасць попельна-вугальнай праслойкі. У 10 выпадках яна размяшчалася ў насыпе, а ў чатырох – на дзённай паверхні. Пахаванні па абраду трупалажэння фіксаваліся як на ўзроўні гарызонту (8), так і ў падкуртаных ямах (7). Акрамя аднаго пустога кургана, у трынаццаці былі індывідуальныя магілы, і ў адным – парнае пахаванне. Усе шкілеты размешчаны на спіне, у выпадках здавальняючай захаванасці касцякоў адзначана як размяшчэнне рук уздоўж тулава, так і ў некалькіх левая рука была ўздоўж тулава, а правая на жываце. Восем шкілетаў арыентавана галовамі на захад, чатыры на ўсход і два – на паўночны ўсход. Прытым жанчыны мелі выключна заходнюю арыентацыю, а мужчыны – галавой на ўсход ці паўночны ўсход. Жаночыя пахаванні багацейшыя за мужчынскія. У першых выяўлены золаташклянныя і срэбрашклянныя пацеркі, бронзавыя бранзалетападобныя скроневаыя колцы з завязанымі канцамі і адзін псеўдакручаны пярсцёнак. І ў жаночых, і ў мужчынскіх пахаваннях знаходзіліся ганчарныя гаршкі (усяго 9 штук). Г. Семянчук паводле параўнальнага аналізу керамікі могільніка з добра датаваным посудам сярэднявечных пластоў Мінска і Заслаўя прыйшоў да высновы, што па форме яна адносіцца да другой паловы XI – першай паловы XIII стст. Гэтым часам ён датаваў і сам могільнік [Семянчук, 2001, с. 115–129]. Таксама ў паўночнай частцы Мінскага р-на, каля в. Буды маецца куртанная група са 130 насыпаў, абкладзеных камянямі, у якой Э. Загарульскі раскапаў 5 курганоў. Выяўлены трупалажэнні без рэчавага інвентару [Штыхов, 1971, с. 184]. Па дадзеных археалагічнай разведкі 1928 г., у ваколіцах былі яшчэ 2 групы курганоў, абкладзеных камянямі [Каваленя, 1930, с. 153–154].

Паўночнай, у Лагойскім р-не, даследаванні курганоў з каменнымі абкладкамі, размешчаных у паўднёвых ваколіцах в. Гайна, праводзіла Л. Дучыц. У куртаннай групе Селішча захавалася 68 такіх насыпаў, вакол якіх прасочваюцца раўкі. Яшчэ ў 1858 г. К. Тышкевіч раскапаў 8 курганоў, знойдзены 2 ромбашчытковыя скроневаыя колцы, бранзалеты з зааморфнымі канцамі, амулеты – лыжачка і конік, бразготкі, пярсцёнкі, шклянныя і бронзавыя пацеркі. У 12 куртанах, даследаваных Л. Дучыц, адно пахаванне было па абраду крэмацыі ў яме, астатнія – трупалажэнні ў ямах глыбінёй 0,7–1 м, галовамі на захад або на поўнач (мал. 2). Пахавальны інвентар складаецца з бранзалетападобных і пярсцёнкападобных скроневаых колцаў, білонавых бразготак, дратавага бранзалета з завужанымі канцамі, вітога бронзавага пярсцёнка, шклянных пацерак, алавяных трубачак і бляшак, жалезных нажоў. Пахаванні датуюцца XI ст. [Дучыц, Вайцяховіч, Ганецкая, Іоў, Лашанкоў, 2005, с. 131–139].

У куртаным могільніку каля в. Сухая Гара Л. Дучыц даследавала 25 насыпаў. Нябожчыкі пахаваныя па абраду трупалажэння на гарызонце і ў ямах, галовамі на захад, паўднёвы захад і ўсход. Акрамя каменных кольцападобных абкладак, нярэдка насыпы пад дзёрнам пакрытыя «плашчом» з камянёў. Многія пахавальныя ямы запоўнены камянямі, сустракалася вуголле. Пахавальны інвентар прадстаўлены фрагментамі ганчарнай керамікі, кавалкамі ваўнянай тканіны, золаташкляннымі пацеракамі, ромбашчытковымі і бранзалетападобнымі скроневаымі колцамі, падвескай–коўшыкам, вітымі і гладкімі бранзалетамі і пярсцёнкамі, бразготкамі, жалезнымі нажамі. Помнік датаваны XI–XIII стст. [Дучыц, Ганецкая, Іоў, Пазнякоў, 2001, с. 115–120; Дучыц, Ганецкая, Іоў, Лашанкоў, 2004, с. 181–189].

Мал. 2. Курганная група Селішча, курган 4. А – план; Б – размяшчэнне рэчаў у пахаванні (паводле Л. Дучыц, 2005)

Fig. 2. Barrow group Sielišča, mound 4. A – plan; B – arrangement of things in the funeral (by L. Duchits, 2005)

каля в. Забор'е (цяпер Вілейскі р-н) у адным з насыпаў на мацерыку выявіў «каменную агароджу» з формай, блізкай да чатырохкутнай, на самой глебе прасочваўся слабы вуглісты пласт. Іншыя курганы былі як земляныя, так і з агароджамі з невялікіх булыжнікаў [Покровский, 1893, с. 42–43].

У курганным могільніку каля в. Прудзішча раскапана 9 насыпаў, вышыня якіх была ад 0,3–0,5 да 1,5–1,8 м і дыяметр ад 2–3 да 5–6 м. Мяркуючы па апублікаваных чарцяжах курганоў, у часткі з іх адразу пад дзёрнам залягала каменная абкладка схілаў, а ў астатніх была на гарызонце не вельмі выразная кольцападобная абкладка. Валунны трапляліся і ў пахавальных ямах. З дзевяці раскапаных курганоў, у чатырох знойдзены пахаванні па абраду трупапалажэння, а ў пяці зафіксаваныя падкурганныя ямы, але слядоў пахаванняў не выяўлена. З чатырох пахаванняў два былі на ўзроўні гарызонту і два ў ямах. Адно з ямных пахаванняў безінвентарнае, а ў другім знойдзены два ромбашчытковыя скроневыя колцы і пярсцёнак. У адным з пахаванняў на гарызонце трапіліся фрагменты ганчарнага гаршка і невыразная жалезная рэч, а ў другім – нож і жалезная рэч. Паводле абраду пахавання і знойдзеных рэчаў Л. Дучыц лічыць магчымым датаваць могільнік XI–XII стст. [Дучыц, Ганецкая, Іоў, Лашанкоў, 2002, с. 196–206]. Такое ўпрыгожанне, як ромбашчытковыя скроневыя колцы, найбольш характэрна для ільменскіх славян, але сустракаецца і на іншых тэрыторыях–вярхоўях Дзвіны і Дняпра, на Валыні і ў Дарагічыне Надбужжым [Седов, 1982, с. 177, карта 31]. У Вялікім Ноўгарадзе такія колцы залягаюць у гарадскіх пластах перыяду ад рубяжа X–XI да пачатку XIV ст. [Седова, 1981, с. 9–10]. Сярод курганоў Беларусі з каменнымі абкладкамі ромбашчытковыя колцы знойдзены таксама ў курганных групам Селішча і Сухая Гара. Курганы з каменнымі абкладкамі маюцца і ў заходніх ваколіцах Гайны – каля вёсак Харужанцы і Айнаравічы [Збор помнікаў..., 1987, с. 245, 261]. Яшчэ пад канец XIX ст. Ф. Пакроўскі пры раскопках курганнага могільніка

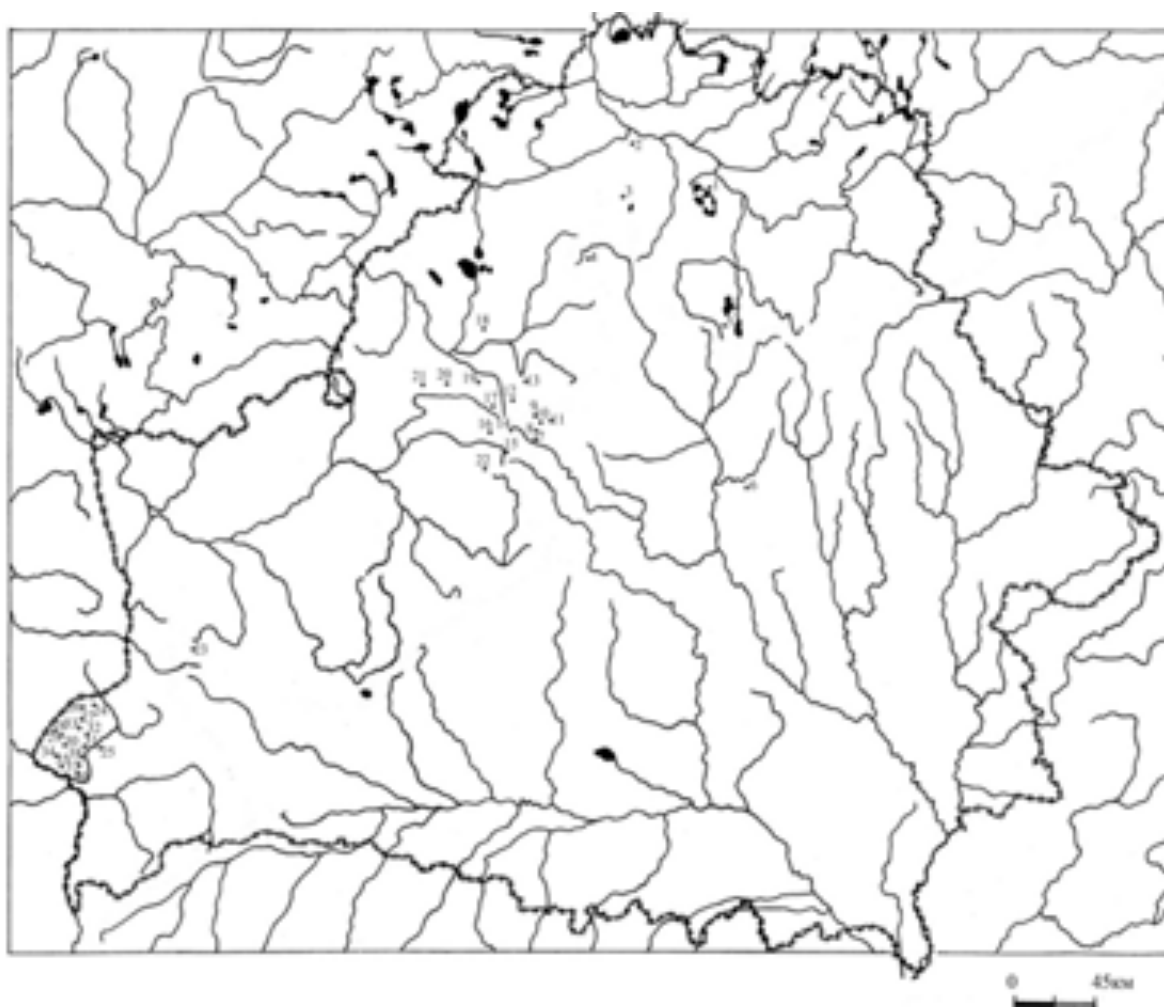
Курганны могільнік каля в. Малявічы Вілейскага р-на налічвае 36 насыпаў, вышыня якіх 0,4–0,5 м, дыяметр 3–5 м. Некаторыя па ўсёй паверхні, а часта і па перыметру абкладзены камянямі рознай велічыні. Раскапаны адзін земляны курган і шэсць з каменнымі абкладкамі. Пахавальны абрад – трупапалажэнне ў ямах глыбінёй 0,7–1 м, адно пахаванне парнае (мужчыны і жанчыны), астатнія адзіночныя, галовамі на захад і паўднёвы захад. У трох курганах знойдзены рэчы. У адным з курганоў выяўлены галаўны ўбор, упрыгожаны разнастайнымі металічнымі пласцінкамі з ціснёным арнамаментам. На кожнай скроні былі па два колцы з трыма полымі металічнымі пацеркамі. Нагрудныя ўпрыгожанні складаліся з некалькіх шэрагаў караляў, дзе чаргаваліся шклянныя пацеркі, спіральныя металічныя пранізкі, ракавінкі–кауры, бразготкі, манетападобныя і ромбападобныя падвескі. На правай руцэ былі два вітыя бронзавыя бранзалеты з петляпадобнымі канцамі, а на левай – такі ж бранзалет і пласцінчаты жалезны. На кожным пальцы правай рукі было па пярсцёнку з вітай сярэдзінай і заходзячымі завужанымі канцамі, на левай руцэ – шчытковы пярсцёнак. Каля пояса знаходзіліся два жалезныя нажы ў скураных похвах, якія трымаліся на скураных раменьчыках з бразготкамі на канцах. Знойдзены таксама дзве полыя падвескі–конікі, тры ключыкі і вялікая трапецыяпадобная падвеска. Яшчэ ў адным кургане выяўлены два шматпацеркавыя скроневаыя колцы і пласцінчаты пярсцёнак. У кургане з парным пахаваннем на чэрапе жаночага шкілета былі бляшкі і дзве завушніцы ў выглядзе колца са стрыжнем, абкручаным дротам, на левай руцэ – гладкі пярсцёнак з рыфленнем па краях, на правай–пярсцёнак з гладкім круглым шчытком. У пахаванні мужчыны знойдзены два білонавыя паясныя колцы. На падставе асаблівасцяў упрыгожанняў і пахавальнага абраду Л. У. Дучыц датавала могільнік XIII–XIV стст. [Дучыц, Вайцяховіч, Кенька, 2007, с. 152–166].

У курганным могільніку паміж вёскамі Зябкі і Доўгае Глыбоцкага р-на з сямі раскапаных курганоў адзін з іх (№ 4), вышыня якога была 0,5 м, а дыяметр 3 м, адразу пад дзірваном меў абкладку з невялікіх валуноў рознай формы. Дыяметр валуноў быў прыблізна каля 0,15–0,20 м. У насыпе і на падэшве кургана сустракалася дробнае вуголле. Касцяк галавой на захад ляжаў у яме памерамі 2×1 м і глыбінёй 0,6 м. У запаўненні ямы сустракалася вуголле. Левая рука была выцягнута ўздоўж тулава, а правая сагнута ў локці і кісць яе знаходзілася на плячы. Рэчаў у пахаванні не было. Суседнія курганы паводле пахавальнага абраду і выяўленага інвентару датуюцца перыядам XI–XII стст. [Дучыц, 2001, с. 112–114].

Самымі паўночнымі з могільнікаў гэтага тыпу з’яўляюцца курганы каля в. Шпакоўшчына Полацкага р-на, паблізу р. Нача (левы прыток Дзвіны). К. Гаворскі, які раскапаў некалькі насыпаў, адзначаў, што па колу яны абкладзены ўрослымі ў зямлю вялікімі камянямі. Шкілеты ляжалі на правым баку і галовамі на захад. У левую руку была ўкладзена доўгая галавешка, якісьці кружочак, заостраны па краях, і зроблены з цвёрдай і цёмнай масы. Пад пахаваннямі быў насыпаны пласт рачной галькі, таўшчынёй у «чвэрць аршына», такая ж галька, пластом каля 1,5 м (два аршыны) залягала зверху [Перечень заседаний..., 1853, с. 102–103].

Каля в. Павулле Ушацкага р-на Ф. Вільчынскі раскапаў два курганы, вышынёй да 4 м і дыяметрам каля 12 м, абкладзеныя камянямі. Знойдзены попел, вуголле, а з рэчаў – жалезны «малаток» і тры пацеркі. У наваколлі шмат курганоў з каменнымі абкладкамі [Перечень заседаний..., 1853, с. 33; Сементовский, 1890, с. 18].

Каля в. Вітунічы Докшыцкага р-на былі раскапаны тры курганы канца X – першай паловы XII ст., вакол аднаго з іх зроблена агароджа з камянёў, а ў другім каля ямы на грунце размяшчалася кальцо з камянёў [Вайцяховіч, 2004, с. 294]. Каля в. Дакучын Крупскага р-на у курганна-жалінічным могільніку на паверхні аднаго з раскапаных курганоў былі камяні, пахаванне ямнае, шкілет арыентаваны галавой на захад [Шадыра, Кенька, 2006, с. 199]. У курганным могільніку каля в. Харчычы Бярэзінскага р-на, які налічвае больш двухсот курганоў, пры раскопках выявілася, што частка насыпаў вакол падножжа абкружана кальцавой абкладкай з камянёў [Плавинский, 2002, с. 229–234; Плавинский, 2003, с. 270].

Мал.3. Карта распаўсюджання курганоў з каменнымі абкладкамі ў Беларусі (1 – Павулле; 2 – Шпакоўшчына; 3 – Зябкі–Доўгае; 4 – Вітунічы; 5 – Дакучын; 6 – Харчычы; 7 – Гатовіна; 8 – Буды; 9 – Сухая Гара; 10 – Прудзішча; 11 – Селішча; 12 – Харужанцы; 13 – Айнаравічы; 14 – Анусіна; 15 – Барздынь; 16 – Зарэчча; 17 – Забор’е; 18 – –Путрычы; 19 – Малявічы; 20 – Гасцілы; 21 – Пекары; 22 – Путчына; 23 – Магілёўцы; 24 – Любашкі; 25 – Радасць; 26 – Лісоўчыцы; 27 – Войская; 28 – Шастакова; 29 – Хацінава; 30 – Кусцічы; 31 – Трасцяніца; 32 – Ратайчыцы; 33 – Свішчова; 34 – Малыя Зводы; 35 – Ракавіца; 36 – Кашылова; 37 – Малыя Шчытнікі; 38 – Гуркі)

Fig.3. The map of Belarus with the areas where barrows with stone lining are spread (1 – Pavulle; 2 – Špakoŭščyna; 3 – Ziabki–Doŭhaje; 4 – Vituničy; 5 – Dakučyn; 6 – Charčyčy; 7 – Hatovina; 8 – Budy; 9 – Suchaja Hara; 10 – Prudzišča; 11 – Sielišča; 12 – Charužancy; 13 – Ajnaravičy; 14 – Anusina; 15 – Barzdyn; 16 – Zarečča; 17 – Zaborje; 18 – Putryčy; 19 – Malavičy; 20 – Haściły; 21 – Piekary; 22 – Putčyna; 23 – Mahiloŭcy; 24 – Lubaški; 25 – Radaść; 26 – Lisoŭčycy; 27 – Vojskaja; 28 – Šastakova; 29 – Chacinava; 30 – Kuścičy; 31 – Traščianica; 32 – Ratajčycy; 33 – Sviščova; 34 – Małyja Zvody; 35 – Rakavica; 36 – Kašylova; 37 – Małyja Ščytniki; 38 – Hurki)

Пэўная канцэнтрацыя курганоў з каменнымі абкладкамі назіраецца на паўднёвым захадзе Беларусі, у Беларускам Пабужжы (мал. 3). Там выяўлены і даследаваліся 19 курганных груп згаданага тыпу, амаль усе з іх размешчана на правабярэжжы р. Лісная (правы прыток Буга), ахопліваючы тэрыторыю Камянецкага і паўночнай ускраіны Брэсцкага раёна. Звяртае на сябе ўвагу тое, што ў размешчаных паўднёва-ўсходней і паўднёвей Жабінкаўскім, Кобрынскім,

Маларыцкім і паўднёвай частцы Брэсцкага раёнаў хоць і вядома досыць шмат курганных некропаляў, але ў іх насыпы толькі земляныя, без ужывання камянёў. Пры супастаўленні карты размяшчэння курганных груп гэтых двух тыпаў з картай завалуненасці палёў добра бачна, што курганы з каменнымі абкладкамі ўсе знаходзяцца там, дзе завалуненасць досыць высокая (ад 20 да 40 %), а чыста земляныя насыпы – у шырокай паласе з завалуненасцю менш 1%. Гэта значыць, асаблівасці пахавальнага абраду вызначаліся не толькі традыцыямі, але і залежалі ад наяўнасці прыроднага матэрыялу.

Т. Каробушкіна, якая даследавала курганы Беларускага Пабужжа, указвала, што абкладка цалкам знаходзілася пад курганным насыпам, і гэта дае падставу меркаваць, што яе рабілі перад насыпаннем кургана. Колькасць камянёў ў абкладцы магла дасягаць да 101. У часткі курганоў, акрамя абкладкі, адразу пад дзёрнам мелася яшчэ і выбрукоўка з камянёў, часам зусім няшчыльная. Звычайна яна пакрывала толькі паверхню кургана і не распаўсюджвалася на падножжа. Пахаванні з целаспаленнямі нешматлікія, і сустракаюцца ў выглядзе выключэння. У асноўным нябожчыкаў спальвалі па-за межамі кургана, толькі ў адным выпадку спаленне зроблена на месцы. Рэшткі пахавальнага вогнішча рассыпалі на гарызонце або змяшчалі ў авальную ямку. Пазней, у пераходны перыяд, ужывалася частковае спаленне. У большасці курганоў выяўлены трупалажэнні ў насыпе, на гарызонце або ў падкурганнай яме. У курганных насыпах выяўлена 17 пахаванняў у 14 курганах (з іх адно пахаванне з усходняй арыентацыяй). На гарызонце знойдзены 98 пахаванняў, з іх 90 галовамі на захад і 8 на ўсход. Большасць пахаваных у падкурганных ямах арыентаваныя галовамі на захад, рукі пераважна выцягнуты ўздоўж тулава. Але дзевяць з 97 пахаванняў ў ямах мелі ўсходнюю арыентацыю. Пахавальны інвентар прадстаўлены глінянымі гаршкамі (як правіла, зробленымі на ганчарным коле), жалезнымі цвікамі, нажамі, спражкамі, шпількамі, крэсівамі, металічнымі дэталямі ад драўляных вёдраў, замком, цуглямі. З жаночых упрыгожанняў трапляюцца рознакаляровыя шклянныя пацеркі, зярнёныя металічныя пацеркі, трохпацеркавыя скроневыя колцы, паўтараабаротныя скроневыя колцы і скроневыя колцы з эсападобным завіткам на канцы, манетападобныя падвескі, бронзавыя бразготкі. Вывучаныя пахаванні адносяцца да XI – пачатку XIII стст., хаця для некаторых целаспаленняў магчымая і больш ранняя дата [Каробушкіна, 1993, с. 9–92; Каробушкіна, 1999, с. 15–49].

У свой час польская даследчыца пахавальнага абраду Г. Цоль-Адамікова прааналізавала матэрыялы даследаванняў курганоў з каменнымі канструкцыямі ў міжрэччы Буга і верхняга Нарава (на тэрыторыі Польшчы), і прыйшла да высновы, што частка іх належыць да фазы II ранняга сярэднявечча, якая датуецца VII/VIII–X стст., а астатнія да фазы III (рубеж X/XI–XII стст.). У фазе II на той тэрыторыі характэрныя наступныя віды каменных канструкцый: выбрукоўка пад землянымі насыпамі; выбрукоўка, якая пакрывае насып (гэтак званы «плашч»); каменнае «ядро» (шматслойнае награвашчванне камянёў унутры насыпу); кальцавыя абкладкі. Усе гэтыя разнавіднасці існавалі і ў фазе III, прычым найбольш распаўсюджанымі былі каменныя «ядры» і «плашчы» [Zoll-Adamikowa, 1979, s. 103–113, гус. 42–43]. Сучасны даследчык М. Дзік адзначае, што ў міжрэччы Буга і Нарава ў перыяд ад пачатку XI ст. да канца яго другой трэці ў асноўным захоўваўся абрад целаспалення, а курганы з каменнымі канструкцыямі канцэнтруюцца на Драгічынскім узвышшы, але невядомыя ў найбліжэйшых ваколіцах Драгічына, дзе былі распаўсюджаны выключна земляныя курганы. Толькі апошнія былі распаўсюджаны ў гэты час ў паўночнай і ўсходняй частках Бельскай раўніны. М. Дзік звяртае ўвагу, што ўзнікаюць сумненні ў датаванні амаль усіх пахаванняў з трупалажэннямі беларускай часткі Пабужжа часам ад пачатку XI ст. і лічыць, што не трэба прывязваць з'яўленне абраду інгумацыі да часу адразу пасля хросту ўсходніх славянаў у 988 г. У якасці аргументу ён прыводзіць прыклад, што ў суседняй Мазовіі інгумацыя пачала паўсюдна ўжывацца толькі каля сярэдзіны XI ст., г.зн. праз 100 гадоў пасля хросту Польшчы ў 966 г. [Dzik, 2015, s. 171].

Мал. 4. Карта распаўсюджання курганоў з каменнымі канструкцыямі на тэрыторыі Жытомірскага Палесся: 1–4 – Олеўск (Навіна, Тапяніца, Пад Одрамі, Доўгая Ніва–Стрэльбішча); 5 – Лапацічы; 6 – Зубковічы; 7 – Ракітнае; 8 – Хутар Маклякі; 9 – Хадуркі; 10, 11 – Гарадзец; 12 – Антановічы; 13 – Юрова; 14 – Азяраны; 15 – Жубровічы; 16, 17 – Чмель; 18 – Вялікая Глумча (паводле А. Пятраўскаса, Дз. Бібікава, У. Івакіна і С. Паўленкі, 2019)

Fig. 4. The map of the spread of barrows with stone lining in Żytomir Paliessie Region: 1–4 – Olevs'k (Novyna, Terenytsya, Pid Odramy', Dovga Nyva–Strilbyshche); 5 – Lopatychy; 6 – Zubkovychi; 7 – Rokytne; 8 – Khutir Moklyaky; 9 – Khodurky; 10, 11 – Gorodecz; 12 – Antonovychi; 13 – Yurove; 14 – Ozeryany; 15 – Zhubrovychi; 16, 17 – Chmil; 18 – Velyka Glumcha (by A. Petrauskas, D. Bibikov, V. Ivakin, S. Pavlenko, 2019)

Досыць шырока курганы з каменнымі канструкцыямі распаўсюджаны на тэрыторыі Украіны, на правабярэжжы Сярэдняга Падняпроўя. Паводле падлікаў украінскіх археолагаў (А. Пятраўскас, Дз. Бібікаў, У. Івакін, С. Паўленка), усяго на Жытомірскім Палессі (паўночная частка Жытомірскай і паўночны ўсход Ровенскай вобласці) вядомыя 18 могільнікаў (мал. 4), у курганных насыпах якіх зафіксаваная наяўнасць тых ці іншых канструкцый з камяню. Гэтыя курганныя групы не займаюць кампактнай тэрыторыі і раскіданыя ў розных месцах абшару, абмежаванага правымі прытокамі Прыпяці: р.Случ на поўдні, р.Льва на захадзе, і ахопліваюць басейн р.Убарць і водападзел Убарці і верхняга Ужа на ўсходзе. Усё ж большасць з гэтых могільнікаў знаходзіцца ў басейне верхняй і сярэдняй Убарці. Толькі на трох могільніках – паблізу с. Хадуркі (ур. Сербіна гара), Хутар Маклякі (ур. Княжае) і Лапацічы (ур. Курганы) усе зафіксаваныя насыпы мелі канструкцыі з камяня, а на іншых могільніках такія курганы у тых ці іншых суадносінах суседнічалі з чыста землянымі насыпамі. На 12 могільніках раскапана 42 курганы (з 300 з лішнім вядомых), з іх у 29 комплексах прасочана выкарыстанне камяня. У даследаваных курганах зафіксаваныя розныя яго спосабы: канструкцыі кшталту крамлехаў-

крэпідаў, у якіх камяні пакрывалі насып па ўсёй плошчы, нібыта панцыр; каменныя абкладкі ў адзін ці некалькі шэрагаў па перыметры насыпу, вышынёй да паловы ці 2/3 вышыні насыпу; канструкцыі ў падэшве насыпу, размешчаныя не па ўсяму перыметру кургана, а толькі з некалькіх бакоў, часта сіметрычныя; канструкцыі, якія размяшчаліся па контуру пахавання; каменныя пліты і фрагменты камянёў, што пакрывалі магільную яму; пліты і абломкі, зафіксаваныя пад пахаваннем (у галовах, пад нагамі і па баках, якія маглі служыць апорай для дамавіны); безсістэмна размешчаныя ўнутры насыпу ці каля яе вяршыні валуны і абломкі камянёў. Розныя варыянты каменных канструкцый сустракаюцца у розных курганах адной і той жа групы. У каменных канструкцыях выкарыстоўваліся розныя пароды каменя: пячанік, граніты, кварцыты [Петраўскас, Бібіков, Івакін, Павленко, 2019, с. 85–86].

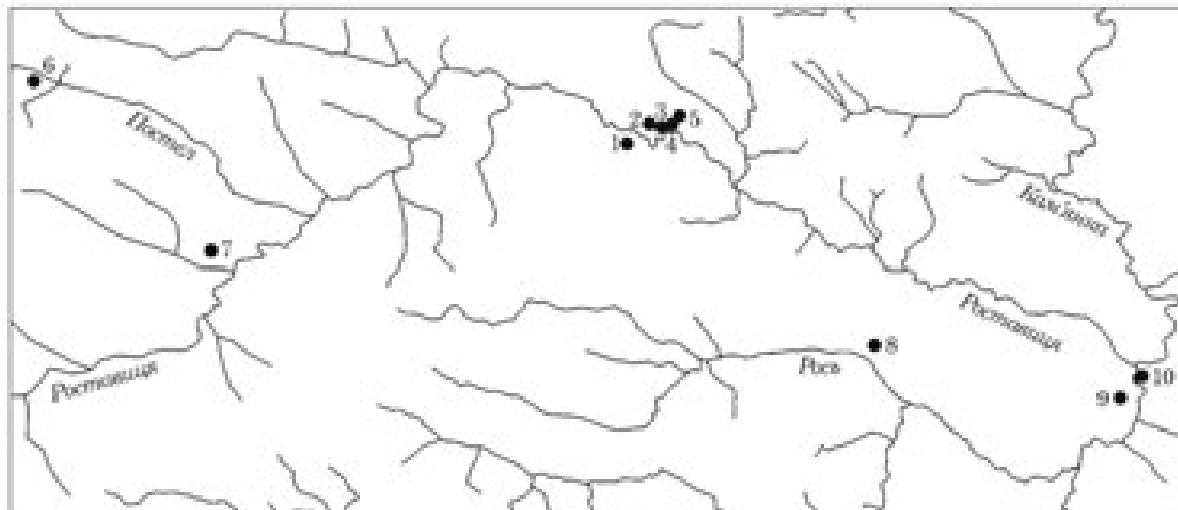
У курганах з каменнымі канструкцыямі у насыпах прасочваюцца розныя тыпы пахавальнага абраду (нярэдка ў межах аднаго і таго ж могільніка): крэмацыя на месцы пахавання, крэмацыя па-за межамі пахавання з перапахаваннем у неглыбокай ямцы, інгумацыя на старажытным гарызонце, інгумацыя ў падкуранных ямах, кенатафы (?). Даследаваліся як адзінкавыя, так і парныя пахаванні, найчасцей нябожчыкі ляжаць галавой на захад, але ў паасобных выпадках (Тапяніца, Хутар Маклякі) сустракаецца ўсходняя арыентацыя. Нярэдка ў пахаваннях знаходзяць рэшткі дамавін або жалезныя цвікі. Пахавальны інвентар тыпова славянскі. Большасць курганоў абкружана круглымі рабочкамі, што таксама характэрна для славянскіх курганоў. Кераміка ў курганах з каменнымі абкладкамі, гэтак сама як і ў земляных насыпах, практычна нічым не адрозніваецца па сваіх тэхнікатыпалагічных асаблівасцях.

Найбольш раннімі сярод курганоў з каменнымі канструкцыямі прынята лічыць могільнік каля с. Хутар Маклякі (ур. Княжае) і некропаль археалагічнага комплексу каля с. Гарадзец, які датуюць X – другой паловай XI ст. Традыцыя выкарыстання каменя пры ўзвядзенні курганных насыпаў захоўвалася на Жытомірскім Палессі на працягу XI–XII стст., і магчыма ў некаторых мікрарэгіёнах дажыла да другой паловы XIII ст. [Петраўскас, Бібіков, Івакін, Павленко, 2019, с. 86–87].

На правабярэжжы Дняпра, акрамя басейна верхняга і сярэдняга цячэння р. Убарць і Славечанска-Оўруцкага ўзвышша, курганы з каменнымі абкладкамі ў канструкцыі насыпу вядомыя таксама ў басейне рэк Рось і яе левага прытоку р. Раставіца (поўдзень Жытомірскай і Кіеўскай абласцей). Усяго на тэрыторыі Паросся 9 курганных могільнікаў з насыпамі, што змяшчалі каменныя канструкцыі (мал. 5), а таксама адзін грунтовы могільнік з падплітавымі пахаваннямі ў ямах. Паводле прыблізных падрахункаў, у гэтым рэгіёне пад канец XIX ст. было вядома каля 500 курганоў, у якіх звонку прасочвалася наяўнасць каменя ў насыпах. Усяго на 5 помніках было раскапана 78 насыпаў, з іх у 37 курганах прасочаны каменныя канструкцыі. Большасць комплексаў раскопвалася ў канцы XIX – першай трэці XX ст. У курганах выяўлены пераважна каменныя канструкцыі ў выглядзе кола, якое атачала насып у аснове падэшвы кургана або цалкам знаходзілася пад насыпам, акрэсліваючы абрысы магільнай ямы. У некаторых комплексах выяўлены паасобныя валуны ўнутры насыпу і пліты ў яго цэнтральнай частцы. Абрад пахавання тыповы для раннесярэднявечных славянаў: пераважна адзінкавыя трупапалажэнні на спіне, арыентаваныя галавою на захад (з нязначнымі адхіленнямі). Пахавальны інвентар таксама тыповы для славянскіх курганных некропаляў [Петраўскас, Бібіков, Івакін, Павленко, 2019, с. 87–89]. Паказальна, што таксама паблізу р. Рось у апошнія гады выяўлены грунтовы могільнік балтаў Востраў 1 (Острів 1) паміж сёламі Пугачоўка і Востраў Ракітнянскага р-на Кіеўскай вобл., які датуецца XI ст. [Івакін та ін., 2020, с. 87–90].

Могільнік згаданага тыпу маецца каля с. Дністроўка (Дністрівка) Кельмянецкага раёна Чарнавіцкай вобл., на поплаве правага берага Днястра, і складаецца з двух курганоў з каменнымі абкладкамі (№ 3 і 4). Помнік быў даследаваны ў 1980 г. Б. Таменчуком. Курганы мелі дыяметр каля 8 м, а максімальная вышыня была каля 0,8 м. Насыпы мелі дужа зрэзаныя

пласкія вяршыні. У кургане № 3 (мал. 6) знаходзілася чатыры пахаванні. Адно з іх цэнтральнае, жаночае (жанчына была ва ўзросце каля 40 гадоў), другое мужчынскае (22–26 гадоў).

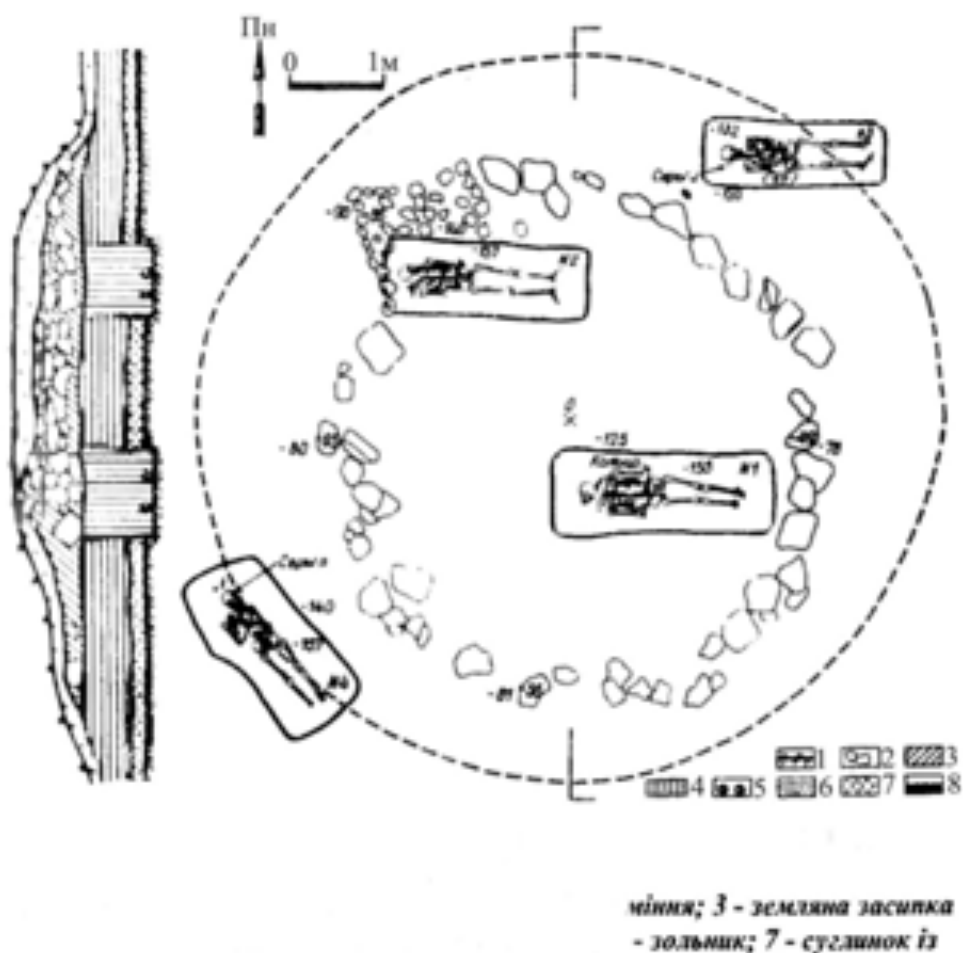

Мал. 5. Распаўсюджанне курганоў з каменнымі канструкцыямі ў басейне р.Рось: 1 – Букі (Маёршчына); 2 – Букі (Строкаўскі лес); 3 – Букі (Замак); 4 – Букі (Парахавое); 5 – Букі (Могілка за Бязозкамі); 6 – Учарайша; 7 – Ягняцін; 8 – Шамраеўская Стадніца; 9 – Гарадзішча; 10 – Піліпча (паводле А. Пятраўскаса, Дз. Бібікава, У. Івакіна і С. Паўленкі, 2019)

Fig. 5. The spread of barrows with stone lining in the Roś Basin: 1 – Buky (Majorshhyna); 2 – Buky (Strokivskiy lis); 3 – Buky (Zamok); 4 – Buky (Porokhove); 5 – Buky (Mogylky za Berizkamy); 6 – Vchorajshe; 7 – Yagnyatyn; 8 – Shamraivska Stadnytsya; 9 – Gorodyshche; 10 – Pylypcha (by A. Petrauskas, D. Bibikov, V. Ivakin, S. Pavlenko, 2019)

Апошняя знаходзілася на асобнай невялікай (1,27×0,7 м) выбрукоўцы з дробна колатага камення. За межамі каменнага кола на краі каменнага землянога насыпу знаходзіліся яшчэ два жаночыя (30–45 гадоў) пахаванні. У кургане № 4 таксама выяўлены чатыры пахаванні. Адно з іх цэнтральнае мужчынскае (каля 30 гадоў). З абодвух бакоў ад яго знаходзіліся асобныя пахаванні двух дзяўчат-падлеткаў. Чацвёртае мужчынскае (40–50 гадоў) знаходзілася ўжо па вонкавы бок каменнай абкладкі. Усе падкурганныя пахаванні зроблены ў дастаткова глыбокіх магільных ямах (глыбіня якіх у параўнанні з падэшвай кургана ў сярэднім 0,8 м). Ямы таксама мелі вялікія памеры і значна перавышалі неабходныя нормы для пахавання, у сувязі з чым Б. Тамянчук дапускае там наяўнасць драўляных дамавін. Арыентацыя магільных ям у асноўным па восі захад–усход, часам з невялікім сезонным адхіленнем. Усе пахаванні зроблены паводле хрысціянскага абраду: нябожчыкі ляжаць на спіне і галовамі на захад, са складзенымі на жываце або на грудзях рукамі. Толькі ў двух мужчынскіх пахаваннях (кург. 4, № 1, 4) рукі складзены ў такой камбінацыі: правая рука выцягнута ўздоўж цела, а левая ляжыць на жываце. У апошнім пахаванні пад галавой ляжала каменная плітка (кург. 4, № 4). З пахавальнага інвентару знойдзены толькі паасобныя ўпрыгожанні: скроневыя колцы (кург. 3, № 3,4; кург. 4, № 2), колца-пярсцёнак (кург. 3, № 1) і шкляная зялёная пацерка (кург. 4, №3). Усе яны датуюцца ў межах X–XIII стст. Але ў сувязі з тым, што ў курганах знойдзены некалькі фрагментаў пасудзін XII – пач. XIII ст., то і пахаванні пад курганами можна аднесці да таго ж часу. Паміж двума курганами з каменнымі абкладкамі знаходзіўся яшчэ курган з земляным насыпам, з 5 пахаваннямі, які сваімі памерамі і пахавальным абрадам ідэнтычны васьмі пахаванням курганоў з каменнымі абкладкам. У земляным кургане з рэчаў знойдзены срэбныя пярсцёнкападобныя колцы, скроневае бронзавае колца і трохпацеркавае колца «кеіўскага

тыпу». Б. Тамянчук адзначае, што адпаведна хрысціянскага абраду набор пахавальнага інвентару з Дністроўскага могільніка зусім сціплы і складаецца толькі з упрыгожанняў: завушніца, пярсцёнкі, пацерка, скроневыя колцы. Пярсцёнкі і скроневыя колцы такога тыпу асабліва часта сустракаюцца ў X–XIII стст., у тым ліку на Паднястроўі. Аналогіі загнута-канцовым скроневым колцам шырока вядомыя ў розных групах усходніх і заходніх славянаў у X–XIII стст., а скроневым колцам кіеўскага тыпу – ва ўсходнеславянскіх помніках XII – першай паловы XIII стст.

Мал. 6. Могільнік Дністроўка. Курган 3 (паводле Б. Таменчука, 2006)

Fig. 6. Cemetery Dnistrivka. Mound 3 (by B. Tomenchuk, 2006)

На асноўнай тэрыторыі Галіцкай зямлі курганы з каменнымі абкладкамі моцна адрозніваюцца ад астатніх курганоў таго ж часу (простых земляных), і гэта сведчыць пра нейкія суседнія неславянскія ўплывы. Дністроўскі могільнік размешчаны паблізу колішняга галіцка-палавецкага памежжа, а ў полаўцаў таксама былі распаўсюджаны пахаванні ў каменных курганах. Але антраполог А. Шаўчэнка прыйшоў да высновы пра падабенства краніялагічных матэрыялаў Дністроўскага могільніка з лета-літоўскімі групамі насельніцтва, якое абславянілася [Возний, 2009, с. 355–358; Томенчук, 2006, с. 84–89].

На Заходнім Падоллі, дзе ў некаторых мясцінах (Жнібароды ў Буцацкім р-не Цярнопальскай вобл., Глыбачок у Трасцянецкім р-не Вінніцкай вобл., Тымкіў і Сакалец у Хмяльніцкай вобл.) у курганах сустракаюцца выкладкі з камянёў. М. Ягадзінская выдзяляе наступныя тыпы курганных насыпаў паводле канструкцыі: 1) у ніжняй частцы насыпу

каменная канструкцыя з вялікіх і дробных камянёў і плітак, вышынёй да 0,8 м (Жнібароды I, курганы 2, 13, Глыбачок); 2) верхняя частка насыпу складаецца з чарназёму, а ніжэй размешчана канструкцыя з вялікіх і дробных камянёў і плітак (Жнібароды I, курганы 6 і 7); насып абкладзены вялікімі каменнымі плітамі (Жнібароды I, курганы 10 і 17). Падобныя курганныя насыпы з кругавымі каменнымі абкладкамі (усяго 7 выпадкаў) знойдзены падчас раскопак у Хмяльніцай вобл. (Сакалец, Тымкіў). Для ўсіх гэтых насыпаў былі характэрныя падкурганныя пахаванні з інгумацыяй, якія ў Жнібародах і Глыбачку датуюцца XII–XIII стст. [Ягодинська, 2012, с. 224]. Каля с. Сакалец (Сокілец) Дунаеўцага р-на Хмяльніцкай вобл., ва ўр. Могілікі (Дубіна) ў 1993 г. даследаваны курган, дзе былі пахаваны жанчына і дзяўчынка-падлетак. Вакол пахаваных знаходзілася кольцападобная абкладка, падзеленая паласой камянёў на два сектары. Шкілеты арыентаваныя галоўнамі на захад. Каля жанчыны знойдзены паўтараабаротныя медныя пярсцёнак і скроневае колца, а таксама камбінаваны гузічак. Дзяўчынка мела пацеркі са шкла, пасты і перламутру. Падкурганныя ямы для пахавання мелі глыбіню 0,65 і 0,45 м. У другім кургане каменныя канструкцыі адсутнічалі, а пахаванне было безінвентарным. На ўзроўні дзённай паверхні ў абодвух курганах выяўлены рэшткі пахавальных вогнішчаў, а побач-фрагменты ганчарнага посуду. У. Захар'еў гэту курганную групу датаваў канцом XI ст. [Захар'ев, 1997, с. 58–59].

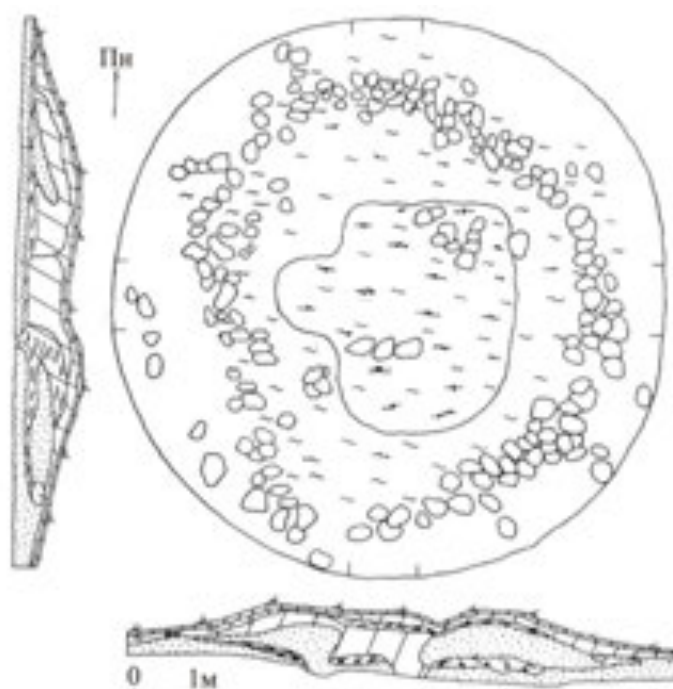
Яшчэ з XIX ст. вядзе пачатак канцэпцыя, якая часткова грунтавалася на згадках познесярэднявечных храністаў і гісторыкаў (дзе Драгічыну на Падляшшы прыпісвалася роля сталіцы яцвягаў), што мяжа яцвягаў пралягала досыць далёка на поўдні за р. Нараў, ахопліваючы Падляшша і нават частку Мазовіі, а на тэрыторыі Беларусі ўключала Пабужжа і часткова Верхняе Панямонне. Прыхільнікам гэтай канцэпцыі быў В. Сядоў [Седов, 1964, с. 36–51; Седов, 1982, с. 119–122; Седов, 1987, с. 411–419], а пазней – А. В. Квяткоўская [Квятковская, 1996, с. 58–61; Квятковская, 1998, с. 168–187], якая лічыць пахавальнымі помнікамі яцвягаў і шэраг курганоў у ваколіцах Мінска. Хоць гэта заходнебалцкае племя і згадваецца ўпершыню ў «Аповесці мінулых гадоў» пад 983 г. у сувязі з паходам на іх кіеўскага князя Уладзіміра Святаславіча, але ні ў гэтай згадцы, ні ў шэрагу пазнейшых ніякім чынам не акрэсліваецца тэрыторыя гэтага народа. І толькі ў XIII ст., калі пачалося заваяванне зямлі яцвягаў рыцарамі Тэўтонскага ордэна з аднаго боку, і галіцка-валынскімі князямі з другога, з'яўляюцца звесткі з указаннем канкрэтных мясцовасцяў і нават паселішчаў. Згодна гэтым звесткам, тэрыторыя яцвягаў знаходзілася на поўнач ад р. Бебжы (правага прытоку Нарава), займаючы тэрыторыю ўсходняй часткі Мазурскага Паазер'я і басейн р. Чорная Ганьча (левы прыток Нёмана). Аднак, як указвае польскі археолаг В. Навакоўскі, на гэтай тэрыторыі адсутнічаюць курганы, што можна было б датаваць X–XIII стст., г.зн. часам, да якога адносяцца гістарычныя крыніцы, у якіх пад рознымі назвамі згадваюцца яцвягі. У такой сітуацыі прызнанне каменных курганоў пахавальнымі помнікамі яцвягаў выглядае «za sąkowite nieporozumienie» [Nowakowski, 2011, s. 182–185]. Зрэшты, яшчэ значна раней і В. В. Сядоў прызнаваў, што ў Сувалкіі каменныя курганы з трупапалажэннямі першых стагоддзяў II тыс. даследаваны толькі ў Ясудаўе недалёка ад Гродна, і што «на тэрыторыі Яцвягіі XIII ст., як відаць, курганоў з познімі трупапалажэннямі няма зусім. Да гэтага часу тут знікае звычай пахавання ў курганах» [Седов, 1964, с. 48–50].

У I тыс. н.э. шэраг культур у басейнах Нёмана, Заходняй Дзвіны і вакол воз. Ільмень мелі тую асаблівасць, што іхнімі пахавальнымі помнікамі з'яўляліся курганы з каменнымі абкладкамі вакол падножжа. Да такіх супольнасцяў, у прыватнасці, адносіцца культура наўгародскіх сопак, дзе традыцыя рабіць каменную абкладку праіснавала ад VI ад IX, а ў асноўным у VIII–IX стст. [Седов, 1982, с. 64]. На прасторы краінаў Балтыі курганы з такімі абкладкамі з'явіліся раней. Так, на тэрыторыі, дзе жылі продкі земгалаў, курганы з каменнымі абкладкамі былі распаўсюджаны ў I–IV стст., а з V ст. курганны абрад знікае. У племя селлаў курганы з абкладкамі былі ў II–VI стст., а потым ім на змену з'явіліся грунтавыя могільнікі. У латгалаў таксама да VI ст. панавалі курганы з каменнымі абкладкамі. У культуры ўсходнелітоўскіх курганоў, арэал якой ахопліваў частку Літвы на поўдзень ад р. Швянтой і

паўночна-заходнюю частку Беларусі (у асноўным у басейне р.Віліі) кальцавыя каменныя абкладкі былі распаўсюджаны ў асноўным у IV–VII стст., хаця дзе-нідзе звычай дажывае да VIII–X стст. [Седов, 1987, с. 359, 367, 371, 392].

У курганным могільніку Дзявянішкес, які знаходзіцца ў вярхоўях р. Гаўі (аднаго з правых прытокаў Нёмана) з 6 даследаваных курганоў большая частка датуецца перыядам ад VI да VIII ст. Але адзін насып (№ 1), у якім знойдзена пахаванне з трупаспаленнем каня, а пахавальны інвентар складаўся з сярпа, цугляў, страмёнаў, спражкі і іншых рэшткаў вупражы, меў каля асновы каменны вянец. А.З. Таўтавічус на падставе храналогіі знаходак датаваў гэты курган IX–X ст. [Tautavičius, 1958, р. 72–74]. Пазней ён перагледзеў сваю датыроўку і аднёс гэты курган да X–XI ст. [Tautavičius, 1996, р. 53]. У курганным могільніку Багатая (сучасн. Bagotiai Варэнскага раёна Літвы) з трох раскапаных насыпаў у адным з іх (№ 5), абкладзеным камянямі, на грунце выяўлены пласт чорнай зямлі, вуголле, попел і не да канца абпаленыя косці. Сярод касцей знойдзена вузкаязовая сякера з закругленым абухом і ўтульчаты наканечнік кап'я з лістападобным рабрыстым пяром. Сярод камянёў знаходзіліся абломкі зробленага на ганчарным коле гаршка з кароткай шыйкай і высокімі плечыкамі, вышыня яго была 13 см, а дыяметр горла 18 см. Па верхняй частцы тулава гаршчок быў арнаментаваны кароткімі насечкамі [Гуревич, 1962, с. 156, 158]. З аднаго боку, знаходка вузкаязовай сякеры можа датавацца II – пач. VII стст., хоць ужываліся яны да X ст. [Lietuvos archeologijos atlasas, 1977, р. 149]. У той жа час трэба мець на ўвазе, што паводле высновы літоўскай даследчыцы І. Мулявічэне, у пахавальных помніках Усходняй Літвы ляпныя гаршкі, абточаныя на ганчарным коле, з'явіліся ў канцы X–XI ст., а ганчарныя пасудзіны – толькі ў пачатку II тысячагоддзя [Mulevičienė, 1971, р. 121]. Значыць, і гэты курган з Багатай трэба датаваць такім часам. У могільніку Зубішкес (прыток р. Мерачанкі, правага прытока Нёмана) пасля зняцця верхніх шэрагаў булыжніка, якія узвышаліся на 0,5 м і ўкладзеных вельмі старанна, была выяўлена кальцавая абкладка з камянёў, дыяметр яе быў 3,5 м, унутры якой патрапіліся дробныя фрагменты керамікі ўперамешку з вуголлем і попелам. Гэтыя фрагменты ўяўлялі рэшткі прыблізна пяці пасудзін, зробленых на ганчарным коле. Адна з пасудзін была ўпрыгожана хвалістым арнамантам [А. С., 1909, с. 68–69].

У курганным могільніку каля в. Косаўшчына Лідскага р-на Гродзенскай вобл. (знаходзіцца трохі ўсходней г. Ліды) з 7 раскапаных курганоў у 4 чатырох з іх (№ 2, 3, 5, 6) выяўлены венцападобныя абкладкі з камянёў па краях насыпаў, дыяметрам 7–8 м, складзеныя ў 2–3 ярусы, шырынёй да 1 м, а ў кургане №4 з паўночнага боку мелася абкладка ў выглядзе паўкольца шырынёй да 1 м. Адзін курган насыпаны толькі з пяску, камянёў там мала, а ў кургане №7 пад пластом дзёрну знаходзілася выбрукоўка з камянёў рознай

Мал. 7. Курганная група Косаўшчына, курган 2 (паводле Я. Звяругі, 2007)

Fig. 7. Mound group Kosaushchyna, mound 2 (by Ya. Zvyaruga, 2007)

велічыні, якая па форме паўтарала паўсферычную форму насыпу, вонкавы дыяметр выбрукоўкі – 5,5–6,0 м. Вышыня кургану была ад 0,45 да 1,0 м. Паасобныя камяні знаходзіліся ўнутры насыпаў. У кургане №5 прасочваліся тры канцэнтрычныя колы з камянёў, дыяметрамі адпаведна 1–1,5 м, каля 3 м і 3,5–4 м. Насыпы былі абкружаны равочкамі, глыбіня якіх вагалася ад 0,3 да 0,6 м, а запаўненне складалася са шчыльнай зляжалай зямлі чорнага колеру. Усе пахаванні былі па абраду трупаспалення. Попельна-вугальныя праслойкі на ўзроўні гарызонту займалі ўсю ці амаль усю прастору ўнутры асновы кургану. Кальцынаваныя косці знаходзіліся ў цэнтральнай частцы кургана ці ў непасрэднай блізкасці ад цэнтра, вышэй агнішча. У кургане №1 знойдзены два наканечнікі коп'яў, пёры якіх прадаўтаватай яйкападобнай формы з закругленымі плечыкамі (тып IV па А. Кірпічнікаву, які датуецца XI ст., магчыма з выхадам у XII ст.) У кургане № 2 (мал. 7) за 1 м на захад ад цэнтра ў мацерыку мелася яма глыбінёй 0,15 м, перакрытая пластам белага пяску, які ў гэтым месцы перакрываў вугальна-попельную праслойку. Запаўненне ямы складалася з перапаленых касцей, сярод якіх ляжала вузкалязовая жалезная сякера. Каля паўночнага краю насыпу знойдзены фрагменты ганчарнай керамікі, а ў ніжняй частцы перакопа – жалезнае шыла і абломак бронзавага прадмета. У трэцім кургане знойдзены два наканечнікі коп'яў з полымепадобным пяром. З кургана №5 паходзіць вялікая колькасць фрагментаў ганчарнай керамікі. Гаршкі з вертыкальным горлам маюць аналогіі ў Навагрудку, дзе яны з'явіліся ў канцы X ст., а бытавалі ў канцы XI і асабліва ў XII ст. З металічных рэчаў выяўлена жалезная спражка паўавальнай формы, без язычка, такія бытавалі ў Вялікім Ноўгарадзе ў XII–XIV стст. У кургане № 6 з пахавальнага інвентару знойдзена паўтараабаротнае бронзавае скроневае колца і фрагменты бронзавых упрыгожанняў. У кургане №7 пад пластам дзёрну размяшчалася выбрукоўка з камянёў рознай велічыні, якая паўтарала паўсферычную форму насыпу [Вергей, 1977, с. 402; Зверуго, 2001, с. 117–118; Звяруга, 2007, с. 109–117]. Я. Звяруга адносіў могільнік да ўсходнелітоўскіх кургану і датаваў іх канцом X–XI стст., з выхадам у XII ст. У керамічным матэрыяле выразна прасочваецца ўплыў славян [Звяруга, 2007, с. 112], хутчэй за ўсё славянскага паходжання і знойдзенае ў кургане № 6 паўтараабаротнае скроневае колца.

Паводле летапісаў, упершыню паход на Літву быў здзейснены Яраславам Мудрым у 1040 г., калі «Ярослав иде на Литву». Паход у тым жа накірунку кіеўскага князя Мсціслава Уладзіміравіча згадваецца пад 1132 г.: «Ходи Мьстиславъ на Литву съ снѣми своими и съ Лговици и съ Всеволодомъ Городеньскимъ и пожгоша я а сами ся расхорониша а Кианъ тогда много побиша Литва не втягли бо бяху съ кнзем но последи идяху по немъ особе» [Полное собрание русских летописей, 1998, с. 141, 294]. Кіеўскі князь Рурык Расціславіч выступіў у паход на Літву ў 1190 г. з Оўруча, але паколькі ён затрымаўся ў Пінску на вяселлі Яраполка, то потым у сувязі з раннім таяннем снягоў паход давялося адмяніць. Не адбыўся і планаваны тым самым князем паход на Літву і ў 1193 г. [Полное собрание русских летописей, 1998, с. 676]. У «Слове пра паход Ігаравы» пра валынскага князя Рамана Мсціславіча гаворыцца: «...многи страны–Хинова, Литва, Ятвязи, Деремела и Половци – сулицы своя поврѣгоша, а главы своя подклониша подъ тьи мечи харалужныи» [Слова пра паход Ігаравы, 1986, с. 30]. Хаця былі вядомыя і набегі літоўцаў на Валынь. У 1205 г., у хуткім часе пасля смерці князя Рамана, «Литва и же Ятвезе воеваху и повоева же Тоурискъ и около Комова оли и до Червена и бишася оу ворот Червенеских и застава бе Оуханахъ...беда бо бе в земле Володимерьстеи от воеванья Литовьского и Ятвяжьского» [Полное собрание русских летописей, 1998, с. 721]. Вядомы гісторык і храніст XVI ст. М. Стрыйкоўскі згадваў старую легенду пра тое, што адзін палонны літовец, які быў вымушаны замест каня цягаць плуг, сказаў у сувязі з гэтым: «*Romanie, Romanie, chudym się karmisz, Litwoju oresz*» («Рамане, Рамане, убогім жывеш, Літваю арэш»). Праўда, М. Стрыйкоўскі пад гэтым пераможцам літоўцаў меў на ўвазе кіеўскага князя Рамана Расціславіча (княжыў у Кіеве ў 1171–1173, 1174–1176 гг.), але М. Карамзін катэгарычна сцвярджаў, што М. Стрыйкоўскі памыліўся, пераблытаўшы двух Раманаў [Горovenko, 2010, с. 128, 132].

У 1199 г. Раман Мсціславіч аб'яднаў пад сваёй уладай Валынскае і Галіцкае княства, і з гэтага часу атрымаў магчымасць пасяляць палонных літоўцаў і яцвягаў як мага далей ад карэнных балцкіх тэрыторый, каб яны не маглі ўцячы ў родныя мясціны або аказваць дапамогу супляменнікам падчас іхніх набегав на Валынь. Зразумела, што з гэтага пункту гледжання найбольш мэтазгодна было пасяляць палоннікаў далёка на поўдні – на землях, якія пазней сталі называцца Букавінай і Падоллем. Войны з літоўцамі працягваліся і ў XIII ст., у часы праўлення Данііла і Васілька Раманавічаў.

Звяртае на сябе ўвагу той факт, што на паўночным захадзе і ў цэнтральнай частцы Беларусі, далёка па-за межамі арэалу культуры ўсходнелітоўскіх курганоў (насельніцтва якой звычайна атаясамліваюць з летапіснай Літвой), прасочваецца досыць значная колькасць балцкіх, а дакладней літоўскіх айконімаў (назваў паселішчаў). Наяўнасць сеткі балцкай гідраніміі у Беларусі з'яўляецца даўно прызнаным шырокімі коламі навукоўцаў фактам, і з'яўленне гэтых гідронімаў адносяць да першабытнай эпохі, а іх наяўнасць служыць адным з аргументаў у карысць балцкай этнічнай прыналежнасці насельніцтва шэрагу археалагічных культур як ранняга жалезнага веку, так і трэцяй чвэрці I тысячагоддзя н.э. Але ўзнікненне айконімаў, якія захаваліся да нашага часу ці хоць бы прасочваюцца па пісьмовых крыніцах – з'ява адносна позняя, і некаторыя балцкія айконімы маюць антрапанімічнае паходжанне, г.зн. тыя ці іншыя паселішчы названыя ў памяць пра іх заснавальнікаў ці колькасца пераважаючых у вёсцы прадстаўнікоў адной сям'і. Як сцвярджалі раней М. Бірыла і А. Ванагас, сучасная айканімія і антрапанімія Беларусі склаліся галоўным чынам у перыяд сярэдніх вякоў [Бірыла, Ванагас, 1968, с. 6]. Найбольш паказальнымі з айконімаў літоўскага паходжання з'яўляюцца назвы з суфіксам на *-iški*, якія дастаткова густа распаўсюджаны на паўночным захадзе Беларусі – на беларуска-літоўскім памежжы, але сустракаюцца і недалёка ад Мінска. Літоўскімі па паходжанню з'яўляюцца таксама айконімы з суфіксамі *-eli*\-элі, *-uli*, *-oli*/*-ali*. Назвы з суфіксам на *-uki*/*-yuki* найбольш кампактны арэал займаюць на беларуска-літоўскім памежжы, дзе знаходзіцца больш паловы такіх тапонімаў, а астатнія рассяяны па ўсёй тэрыторыі Беларусі, акрамя Палесся і левабярэжжа Дняпра [Бірыла, Ванагас, 1968, с. 9–81].

П. Гаўчас, акрамя шырокай паласы распаўсюджання балцкіх антрапонімаў уздоўж беларуска-літоўскага памежжа, выдзяляе яшчэ некалькі згусткаў такіх назваў у глыбіні тэрыторыі Беларусі: 1) Докшыцкі, на шырокай тэрыторыі паблізу вярхоўяў Бярэзіны і Віліі; 2) Мядзельска-Дунілавіцка-Ваўкалацкі; 3) Пяршайска-Радашковіцка-Гайненскі; 4) Стаўбцоўска-Койданаўскі, які на поўначы амаль змыкаецца з папярэднім; 5) Навагрудска-Слонімска-Косаўскі [Гаўчас, 1988, с. 208–211]. Няцяжка заўважыць, што група курганоў з каменнымі абкладкамі каля в. Вітунічы знаходзіцца на тэрыторыі Докшыцкага мікрарэгіёну канцэнтрацыі літоўскіх айконімаў, курганныя групы Сухая Гара, Прудзішча, Селішча, Гатовіна, Дубрава, Анусіна, Барздынь – у Пяршайска-Радашковіцка-Гайненскім, а Путчына – у Стаўбцоўска-Койданаўскім. Яшчэ Ян Длугаш, храніст XV ст., паведамляў, што падчас хросту Літвы ў 1387 г. вялікі князь Ягайла загадаў пабудаваць першыя сем парафіяльных касцёлаў, у тым ліку і касцёл у Гайне [Długosz, 1981, s. 214]. Несумненна, першыя касцёлы будаваліся там, дзе да гэтага жыло язычніцкае насельніцтва, якое хутчэй за ўсё было этнічнымі балтамі. На працягу XV ст., яшчэ задоўга да пачатку масавага акаталічвання шляхты (а тым больш сялян), касцёлы з'явіліся ў Радашковічах, Маладзечне, Гарадзілаве, Астрошыцах, Хоўхлаве, Налібоках, Койданаве, Камені, Дорах і іншых месцах Пяршайска-Радашковіцка-Гайненскага і Стаўбцоўска-Койданаўскага мікрарэгіёнаў канцэнтрацыі балцкіх айконімаў [Туролак, 1995, с. 187–189]. У грамаце вялікага князя Аляксандра Казіміравіча віленскаму біскупу ад 18 верасня 1501 г. даецца права прызначыць валодаючых «літоўскай мовай» ксяндзоў у шэраг месцаў, у тым ліку ў Слонім, Моўчадзь, Валожын, Койданава і Радашковічы [Зинкявичюс, 1996, с. 44–45]. Па дадзеных інвентара маёнтка Дзякшніны паблізу Радашковічаў за 1595 г., у некаторых вёсках маёнтка (літаральна за некалькі кіламетраў ад курганнай групы Дубрава) сустракаліся выразна балцкія антрапонімы сялян. Е. Ахманьскі меркаваў, што ў XVI ст. насельніцтва часткі гэтых

вёсак было чыста балцкім або чыста славянскім, насельніцтва некаторых паселішчаў было змяшаным [Ochmański, 1981, s. 51–53].

Такім чынам, на падставе разгледжаных матэрыялаў вынікае, што на прасторах Беларусі ў другой палове XI–XII стст. існавалі два рэгіёны, дзе сярод пахавальных помнікаў былі распаўсюджаны курганы з каменнымі абкладкамі (мал. 3): цэнтральнабеларускі (які на поўначы амаль даходзіць да сярэдняга цячэння Заходняй Дзвіны) і паўднёва-заходні, што займаў Беларускае Пабужжа (да яго належалі і курганы ў міжрэччы Нарава і Буга на тэрыторыі Падляшша). Курганы з каменнымі абкладкамі характарызуюцца пахавальным абрадам у выглядзе трупалажэнняў, пахавальны інвентар мала адрозніваецца ад інвентару звычайных земляных курганоў славянскага насельніцтва, хоць зрэдку трапляюцца рэчы, характэрныя для балтаў. Курганы з каменнымі абкладкамі былі распаўсюджаны ў раннім сярэднявеччы ў шэрагу плямёнаў на абшарах Латвіі, а таксама ў культуры ўсходнелітоўскіх курганоў. У паўднёвай частцы арэалу апошняй насыпы з такімі каменнымі канструкцыямі ўзводзіліся яшчэ ў X–XI стст. Падобна на тое, што курганы з каменнымі абкладкамі ў цэнтральнабеларускім рэгіёне, дзе яны не складалі большасці сярод пахавальных помнікаў, з’явіліся ў выніку перамяшчэнняў груп насельніцтва з поўдня Літвы, якое даволі хутка засвоіла матэрыяльную культуру сваіх славянскіх суседзяў. На падставе толькі археалагічных матэрыялаў немагчыма адказаць на пытанне, добраахвотнымі ці прымусамі былі гэтыя перасяленні, гэтак сама як і пра этнічную самасвядомасць нашчадкаў гэтых перасяленцаў. Але на падставе аналізу месцаў канцэнтрацыі балцкай айканіміі, распаўсюджання каталіцтва адразу пасля Крэўскай уніі, і захавання балцкіх антрапонімаў сялян у некаторых вёсках нават пад канец XVI ст. можна зрабіць выснову, што на працягу некалькіх стагоддзяў ў цэнтральнабеларускім рэгіёне захоўваліся астраўкі балцкага насельніцтва. Генезіс насельніцтва паўднёва-заходняга рэгіёна, дзе курганы з каменнымі абкладкамі колькасна пераважалі, патрабуе далейшага вывучэння.

У правабярэжнай Украіне курганы з каменнымі канструкцыямі сустракаюцца на Жытомірскім Палессі і ў басейне р. Рось, де іх можна звязаць з вынікамі паходаў кіеўскіх князёў на Літву ў XI–XII стст. Аналагічныя курганы ў паасобных мясцінах Букавіны і Падолля больш познія, таму што іх з’яўленне там стала магчымым толькі пасля аб’яднання Валынскага і Галіцкага княстваў, гэта значыць пасля 1199 г.

Дэкларацыя адносна канфлікту інтарэсаў

Мой артыкул напісаны на матэрыялах уласных раскопак і апублікаваных матэрыялах іншых даследчыкаў, таму парушэнне аўтарскіх правоў тут адсутнічае. Аўтар гэтага артыкула заяўляе, што ў яго няма існуючага канфлікту навуковых і фінансавых інтарэсаў або асабістых выгодаў, атрыманых ад трэціх асобаў, якія маглі б паўплываць на даследаванне, вынікі якога адлюстраваны ў гэтым артыкуле.

ЛІТАРАТУРА

- А. С. (1909) Раскопки В. А. Шукевича. *Известия императорской Археологической комиссии*, 29, 68–70.
- Бірыла, М. В., Ванагас, А. П. (1968). *Літоўскія элементы ў беларускай анамастыцы*. Мінск: Навука і тэхніка.
- Вайцяховіч, А. (2004). Даследаванні курганных могільнікаў у Віцебскай вобласці. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 19, 294–295.
- Вергей, В. С. (1977). Раскопки курганов у дер. Косовщина. *Археологические открытия 1976 года*, 402.
- Возний, І. (2009). *Историко-культурный розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в X–XIV ст. Ч. 2. Матэрыяльна, духоўна культура та сацыяльна-історычны розвиток*. Кіў–Чернівці.
- Гаучас, П. (1988). К вопросу о восточных і южных границах литовской этнической территории в Средневековье. *Балто-славянские исследования 1986. Сборник научных трудов*. Москва: Наука, 195–213.
- Горovenко, А. (2010). *Меч Романа Галицкого. Князь Роман Мстиславич в истории, эпосе и легендах*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин.

- Гуревич, Ф. Д. (1962). *Древности Белорусского Понеманья*. П.Н.Третьяков (ред.). Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
- Дучыц, Л. (2001). Курганны могільнік Зябкі–Доўгае. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 16, 111–114.
- Дучыц, Л., Ганецкая, І., Іоў, А., Пазнякоў, В., (2001). Курганна-жальнічны могільнік каля в. Сухая Гара (вынікі раскопак 1995–1997 гг.). *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 16, 115–120.
- Дучыц, Л., Ганецкая, І., Іоў, А., Лашанкоў, М. (2002). Прудзішчанскі могільнік. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 17, 196–200.
- Дучыц, Л., Ганецкая, І., Іоў, А., Лашанкоў, М. (2004). Новыя раскопкі могільніка Сухая Гара ў Лагойскім раёне. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 19, 181–190.
- Дучыц, Л., Вайцяховіч, А., Ганецкая, І., Іоў, А., Лашанкоў, М.(2005). Раскопкі курганных могільнікаў каля вёсак Селішча і Дубніца Лагойскага раёна. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 20, 131–140.
- Дучыц, Л., Вайцяховіч, А., Кенька, П. (2007). Курганна-жальнічны могільнік каля в.Малявічы Вілейскага раёна. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 23, 152–166.
- Зайкоўскі, Э. М.(1994). Раскопкі на Дзявочай гары. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 4. *Сярэднявечча*, 71–87.
- Захар’ев, В. А. (1997). Новыя матэрыялы з давньоруськіх могільнікіх поблізу с. Сокілец на Поділлі. *Археалагічныя даследаванні в Украіні 1993 року*, 58–60.
- Зяц, Ю. А.(1996). Анусинские курганы. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 10, 43–57.
- Зяц, Ю. А.,(2009). Барздынь. У *Археалагія Беларусі. Эцыклапедыя ў двух тамах*. (1: А–К, с. 86). Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі.
- Зяц, Ю. А. (2011). Путчына. У *Археалагія Беларусі.Эцыклапедыя ў двух тамах*. (2: Л–Я, с. 234–235). Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі.
- Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі* (1987). *Мінская вобласць* (Кн. 1). Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя імя Петруся Броўкі.
- Зверуго, Я. Г.(2001). Исследование восточнолитовских курганов на территории Беларуси. *Lietuvos archeologija*, 21. *Skiriama Reginos Volkaitės-Kulikauskienės 85-mečiui*, 111–120.
- Звяруга, Я. Г.(2007). Раскопкі курганнага могільніка каля вёскі Косаўшчына Лідскага раёна. *Матэрыялы па археалагіі Беларусі*, 14. *Памятнікі эпохі жалеза і сярэневековья Беларусі. К 60-летию О.Н.Левко*, 109–117.
- Зинквичюс, З. (1996). *Восточная Литва в прошлом и настоящем*. Вильнюс: Mokslo ir enciklopedijų.
- Івакін, В., Баранов, В., Джік, М., Зоценко, І., Сорокун, А., Манігда, О. (2020). Даследаванні могільніка Острів І та давньоруськага городища у Сухолісах. *Археалагічныя даследаванні в Украіні 2018*, 87–90.
- Каробушкіна, Т. М.(1999). *Насельніцтва Беларускага Побужжа X–XIII стст*. Мінск: Беларуская навука.
- Квятковская, А. В.(1996). Курганы ятвягов конца I – начала II тысячелетия н.э. (устройство и типология). *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 10, 58–61.
- Квятковская, А. В.(1998). *Ятвяжские могильники Беларуси (к. XI–XVII вв.)*. Vilnius: Diemedžio leidykla.
- Коробушкина, Т. Н. (1993). *Курганы Белорусского Побужья X–XIII вв*. Минск: Наука і тэхніка.
- Перечень заседаний императорского Археологического общества за 1852 год, с приложением (1853). *Записки императорского Археологического общества* (Т. 5). Санкт-Петербург, 1–137.
- Петраускас, А. В., Бібіков, Д. В., Івакін, В. Г.,Павленко, С. В. (2019). Даследаванні сярэньовічнаго кургану поблізу с.Тепениця (до пытання про курганы з кам’янімі конструкцыямі у Сярэньому Подніпров’і). *Археалагія і даўня історыя Украіны*, 1(30), 75–95.
- Плавинский, А. Н. (2002). Погребальные памятники возле деревни Харчичи. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 17, 229–235.
- Плавинский, А. (2003). Раскопки курганов у деревни Харчичи. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 18, 270–271.
- Покровский, Ф. В.(1893). *Археологические экскурсии по Виленской губернии*. Вильно, 1893.

Полное собрание русских летописей (1998). Т. 2. Ипатьевская летопись. Москва: «Языки русской культуры».

Седов, В. В. (1964). Курганы ятвягов. *Советская археология*, 4, 36–51.

Седов, В. В. (1982). Восточные славяне в VI–XIII вв. *Археология СССР* Б.А. Рыбаков (ред.). Москва: Наука, 1982.

Седов, В. В. (1987). Балты. В В. В. Седов (ред.). *Финно-угры и балты в эпоху средневековья. Археология СССР* (pp. 354–456) Москва: Наука.

Сементовский, А. М. (1890). *Белорусские древности, изданные А.М. Сементовским, действительным членом Императорского Московского Археологического Общества. Вып. 1. С 106-ю изображениями разных предметов древностей в тексте и литографическим приложением.* Санкт-Петербург.

Семянчук, Г. (2001). Курганны могільнік каля вёскі Гатовіна Мінскага раёна. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 16, 121–129.

Слова пра паход Ігаравы. (1985). (Укладанне прадмова і каментарыі В.А. Чамярыцкага). Мінск: Мастацкая літаратура.

Томенчук, Б. (2006). *Археологія некрополів Галіча і Галіцької землі. Одержавлення. Християнізація.* Івано-Франківськ: Гостинець.

Турунак, Ю. (1995). Фармаваньне сеткі рыма-каталіцкіх парафіяў у Беларусі (1387–1781 г.). *Беларускі гістарычны агляд*, 2(2), 173–194.

Шадыра, В., Кенька, П. (2006). Археалагічныя даследаванні ў ваколіцах возера Сялява Крупскага раёна. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 21, 199–200.

Штыхов, Г. В. (1971). *Археологическая карта Белоруссии. Памятники железного века и эпохи феодализма.* Вып. 2. Минск: Полымя.

Ягодинська, М. (2012). Поховальні пам'ятки Західного Поділля X–XIII ст. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 16, 219–283.

Długosz, J. (1981). *Jana Długosza roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Księga dziesiąta. 1370–1405.* (Oprac. tekstu łacińskiego D. Turkowska i M. Kowalczyk; Przekład na język polski J. Mrukowna). Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.

Dzik, M. (2015). *Przemiany zwyczajów pogrzebowych w międzyrzeczu Bugu i górnej Narwi (XI–XV w.).* Т. II. Rzeszów.

Tautavičius, A. (Ed.). (1977). *Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Kn. 4. I–XIII a. radiniai.* Vilnius: Mokslas.

Mulevičienė, I. (1971). Žiedžiamojo rato pasirodymo Lietuvos teritorijoje klausimu. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, 2(36), 111–121.

Nowakowski, W. (2011). «Kurhany Jaćwiągów» – kilkadziesiąt lat naukowego mitu. *Światowit, IX (L)B*, 181–192.

Ochmański, J. (1981). *Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku.* Seria historia, 96. Poznań.

Tautavičius, A. (1958). Šalčininkų rajono pilkapynų tyrinėjimai. Iš J. Žiugžda (red.), *Lietuvių kultūros istorijos, I.* (pp. 65–82). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Tautavičius, A. (1996). *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.).* Vilnius: Išleido Pilių tyrimų centras «Lietuvos pilys».

Zoll-Adamikowa, H. (1979). *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz.II. Analiza. Wnioski.* Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

REFERENCES

A. S. (1909). Raskopki V.A. Shukevicha. *Izvestiya imperatorskoj Arheologicheskoy komissii*, 29, 68–70 (in Russian).

Biryła, M. V., & Vanagas, A. P. (1968). *Litojškiya elementy ū belaruskaj anamastycy.* Minsk: Navuka i tekhnika (in Belarusian).

- Vajcyahovich, A. (2004). Dasledavanni kurgannyh mogil'nikaŭ u Vicebskaj voblastci. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 19, 294–295 (in Belarusian).
- Vergej, V. S. (1977). Raskopki kurganov u der. Kosovshchina. *Arheologicheskie otkrytiya 1976 goda*, 402 (in Russian).
- Voznyi, I. (2009). *Ystoryko-kulturnyi rozvytok naseleння mezhyrichchia Verkhnoho Siretu ta Serednoho Dnistra v X–XIV st. Ch. 2. Materialna, dukhovna kultura ta sotsialno–istorychnyi rozvytok*. Kyiv–Chernivtsi (in Ukrainian).
- Gauchas, P. (1988). K voprosu o vostochnykh i yuzhnykh granicah litovskoj etnicheskoj territorii v Srednevekov'e. *Balto-slavyanskie issledovaniya 1986. Sbornik nauchnykh trudov*. Moskva: Nauka, 195–213 (in Russian).
- Gorovenko, A. (2010). *Mech Romana Galickogo. Knyaz' Roman Mstislavich v istorii, epose i legendah*. Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin (in Russian).
- Gurevich, F. D. (1962). *Drevnosti Belorusskogo Poneman'ya*. P.N. Tretyakov (red.). Moskva–Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR (in Russian).
- Duchyc, L. (2001). Kurganny mogil'nik Zyabki–Doŭgae. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 16, 111–114 (in Belarusian).
- Duchyc, L., Ganeckaya, I., Ioŭ, A., & Paznyakoŭ, V. (2001). Kurganna-zhal'nichny mogil'nik kalya v. Suhaya Gara (vyniki raskopak 1995–1997 gg.). *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 16, 115–120 (in Belarusian).
- Duchyc, L., Ganeckaya, I., Ioŭ, A., & Lashankoŭ, M. (2002). Prudzishchanski mogil'nik. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 17, 196–200 (in Belarusian).
- Duchyc, L., Ganeckaya, I., Ioŭ, A., & Lashankoŭ, M. (2004). Novyya raskopki mogil'nika Suhaya Gara ŭ Lagojskim rayone. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 19, 181–190 (in Belarusian).
- Duchyc, L., Vajcyahovich, A., Ganeckaya, I., Ioŭ, A., & Lashankoŭ, M. (2005). Raskopki kurgannyh mogil'nikaŭ kalya vyosak Selishcha i Dubnica Lagojskaga rayona. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 20, 131–140 (in Belarusian).
- Duchyc, L., Vajcyahovich, A., & Ken'ka, P. (2007). Kurganna-zhal'nichny mogil'nik kalya v. Malyavichy Vilejskaga rayona. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 23, 152–166. (in Belarusian).
- Zajkoŭski, E. M. (1994). Raskopki na Dzyavochaj gary. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 4. *Syarednyavechcha*, 71–87 (in Belarusian).
- Zakhar'iev, V. A. (1997). Novi materialy z davnoruskykh mohylnykh poblyzu s. Sokilets na Podilli. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 1993 roku*, 58–60 (in Ukrainian).
- Zayac, Yu. A. (1996). Anusinskie kurgany. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 10, 43–57 (in Russian).
- Zayac, Yu. A. (2009). Barzdyn'. In *Arheologiya Belarusi. Encyklopedyya ŭ dvuh tamah*. (1: A–K, p. 86). Minsk: Belaruskaya encyklopedyya imya Petrusya Broŭki (in Belarusian).
- Zayac, Yu. A. (2011). Putchyna. In *Arheologiya Belarusi. Encyklopedyya ŭ dvuh tamah*. (2: L–Ya, p. 234–235). Minsk: Belaruskaya encyklopedyya imya Petrusya Broŭki (in Belarusian).
- Zbor pomnikaŭ gistoryi i kul'tury Belarusi* (1987). *Minskaya voblastc'*. (Kn. 1). Minsk: Belaruskaya saveckaya encyklopedyya imya Petrusya Broŭki (in Belarusian).
- Zverugo, Ya. G. (2001). Issledovanie vostochnolitovskih kurganov na territorii Belarusi. *Lietuvos archeologija*, 21. *Skiriamas Reginos Volkaitės-Kulikauskienės 85-mečiui*, 111–120 (in Russian).
- Zvyaruga, Ya. G. (2007). Raskopki kurgannaga mogil'nika kalya vyoski Kosaŭsh chyna Lidskaga rayona. *Materialy po arheologii Belarusi*, 14. *Pamyatniki epohi zheleza i srednevekov'ya Belarusi. K 60-letiyu O.N. Levko*, 109–117 (in Belarusian).
- Zinkyavichyus, Z. (1996). *Vostochnaya Litva v proshlom i nastoyashchem*. Vil'nyus: Mokslo ir enciklopedijų (in Russian).
- Ivakin, V., Baranov, V., Dzhik, M., Zotsenko, I., Sorokun, A., & Manihda, O. (2020). Doslidzhennia mohylnykh Ostriv 1 ta davnoruskoho horodyshcha u Sukholisakh. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2018*, 87–90 (in Ukrainian).
- Karobushkina, T. M. (1999). *Nasel'nictva Belaruskaga Pabuzhzhya X–XIII stst*. Minsk: Belaruskaya navuka (in Belarusian).

- Kvyatkovskaya, A. V. (1996). Kurgany yatvyagov konca I – nachala II tysyacheletiya n.e.(ustrojstvo i tipologiya). *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 10, 58–61 (in Russian).
- Kvyatkovskaya, A. V. (1998). *Yatvyazhskie mogil'niki Belarusi (k .XI–XVII vv.)* Vilnius: Diemedzio leidykla (in Russian).
- Korobushkina, T. N. (1993). *Kurgany Belorusskogo Pobuzh'ya X–XIII vv.* Minsk: Navuka i tekhnika (in Russian).
- Perechen' zasedanij imperatorskogo Arheologicheskogo obshchestva za 1852 god, s prilozheniem (1853). *Zapiski imperatorskogo Arheologicheskogo obshchestva* (T. 5). Sankt-Peterburg, 1–137 (in Russian).
- Petrauskas, A. V., Bibikov, D. V., Ivakin, V. H., & Pavlenko, S. V. (2019). Doslidzhennia serednovichnogo kurhanu poblyzu s. Tepenytsia (do pytannia pro kurhany z kam'ianymy konstruktsiiamy u Serednomu Podniprov'ii). *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1(30), 75–95 (in Ukrainian).
- Plavinskij, A. N. (2002). Pogrebal'nye pamyatniki vozle derevni Harchichi. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 17, 229–235 (in Russian).
- Plavinskij, A. (2003). Raskopki kurganov u derevni Harchichi. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 18, 270–271 (in Russian).
- Pokrovskij, F. V. (1893). *Arheologicheskie ekskursii po Vilenskoj gubernii*. Vil'no (in Russian).
- Polnoe sobranie russkikh letopisej* (1998). T. 2. Ipat'evskaya letopis'. Moskva: «Yazyki russkoj kul'tury» (in Russian).
- Sedov, V. V. (1964). Kurgany yatvyagov. *Sovetskaya arheologiya*, 4, 36–51 (in Russian).
- Sedov, V. V. (1982) Vostochnye slavyane v VI–XIII vv. *Arheologia SSSR* B.A. Rybakov (Ed.). Moskva: Nauka (in Russian).
- Sedov, V. V. (1987). Balty. In V. V. Sedov (Ed.) *Finno-ugry i balty v epohu srednevekov'ya*. *Arheologia SSSR*. (pp. 354–456). Moskva: Nauka (in Russian).
- Sementovskij, A. M. (1890). *Belorusskie drevnosti, izdannye A.M. Sementovskim, dejstvitel'nym chlenom Imperatorskogo Moskovskogo Arheologicheskogo Obshchestva. Vyp. 1. S 106-yu izobrazheniyami raznyh predmetov drevnostej v tekste i litograficheskim prilozheniem*. Sankt-Peterburg (in Russian).
- Semyanchuk, G. (2001). Kurganny mogil'nik kalya vyoski Gatovina Minskaga rayona. *Gistarychna-arhealagichny zbornik*, 16, 121–129 (in Belarusian).
- Slova pra pahod Igaravy*. (1985). (Ukladanne pradmova i kamentaryi V. A. Chamyaryckaga). Minsk: Mastackaya litaratura (in Belarusian).
- Tomenchuk, B. (2006). *Arkheolohiia nekropoliv Halycha i Halytskoi zemli. Oderzhavlennia. Khrystyanizatsiia*. Ivano-Frankivsk: Hostynets (in Ukrainian).
- Turonak, Y. (1995). Farmavan'ne setki ryma-katalickih parafiyau u Belarusi (1387–1781 g.). *Belaruskii gistarychny aglyad*, 2(2), 173–194 (in Belarusian).
- Shadyra, V., & Ken'ka, P. (2006). Arhealagichnyya dasledavanni u vakolicah vozera Syalyava Krupskaga rayona. *Gistarychna–arhealagichny zborni*, 21, 199–200 (in Belarusian).
- Shtyhov, G. V. (1971). *Arheologicheskaya karta Belorussii. Pamyatniki zheleznogo veka i epohi feodalizma*. Vyp. 2. Minsk: Polymya (in Russian).
- Yahodynska, M. (2012). Pokhvalni pam'iatky Zakhidnogo Podillia X–XIII st. *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 16, 219–283 (in Ukrainian).
- Długosz, J. (1981). *Jana Długosza roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Księga dziesiąta. 1370–1405*. (Oprac. tekstu łacińskiego D. Turkowska & M. Kowalczyk; Przekład na język polski J. Mrukowna). Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe (in Polish).
- Dzik, M. (2015). *Przemiany zwyczajów pogrzebowych w międzyrzeczu Bugu i górnej Narwi (XI–XV w.)*. T. II. Rzeszów (in Polish).
- Tautavičius, A. (Ed.). (1977). *Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Kn 4. I–XIII a. radiniai*. Vilnius: Mokslas (in Lithuanian).
- Mulevičienė, I. (1971). Žiedžio rato pasirodymo Lietuvos teritorijoje klausimu. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 2(36), 111–121 (in Lithuanian).

Nowakowski, W. (2011). «Kurhany Jaćwięgów»–kilkadziesiąt lat naukowego mitu. *Światowit, IX (L)B*, 181–192 (in Polish).

Ochmański, J. (1981). *Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennnej do XVI wieku*. Seria historia, 96. Poznań (in Polish).

Tautavičius, A. (1958). Šalčininkų rajono pilkapynų tyrinėjimai. Iš J. Žiugža (red.), *Lietuvių kultūros istorijos, I*. (pp. 65–82). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla (in Lithuanian).

Tautavičius, A. (1996). *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius: Išleido Pilių tyrimų centras «Lietuvos pilys» (in Lithuanian).

Zoll-Adamikowa, H. (1979). *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz. II. Analiza. Wnioski*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 13.07.2020

прийнята до друку 10.09.2020

BARROWS WITH STONE LINING IN BELARUS AND UKRAINE

Edvard ZAJKOŪSKI

*Center for Belarusian culture, language and literature research, The National Academy of Sciences of Belarus,
Surganova Str., 1/2, 220072, Minsk, Belarus,
e-mail: edvard_mensk@tut.by*

The range of Medieval burial structures on the territory of Belarus includes barrows with stone lining. Commonly, one layer of stones encircled a barrow, but two layers' lining could also be met. Funeral rite can be described as inhumation at the horizon level or in a pit with western orientation of the dead. Individual burials are most characteristic though double burials were practiced too. Not every burial mound contains grave goods. The items are represented by ornaments, amulets and pots of mostly Slavic type. The finds date back to the 11th – early 12th or 12th – 13th century. The same burial ground could also contain barrows composed entirely of earth, ones including stones interspersed or in the form of thin pavement at the horizon. Barrows of this kind are spread both in central Belarus and farther to the north, covering partly the Dzvina Basin, or more often to the south-west – in the Middle Buh Basin including Polish and Belarusian parts.

In Ukraine barrows with stone construction were studied in Zhytomyr Polissya Region where almost 20 burial grounds of this type are known. Such barrows can be found in some other places too: in the Ros' Basin, in Bukovyna (two barrows with stone lining dated back to the 12th – mid 13th century have been excavated there), in Podilia (burial sites in Zhnyborody I, Sokilets', Hlybochok).

In archaeological studies, there's a tendency to assign all the barrows with stone constructions to the range of so called stone barrows which are considered to be burial sites of the Jaćviahi. Though in the eastern part of Mazur Lake region and in the basin of the Chornaya Hancha river where the Jatvingians have been located according to the evidence from chronicles there's no barrows dated back to the 10th – 13th centuries at all. At the same time, in the first millennium AD barrows with stone lining were spread in the range of the Eastern Balts tribes: on the territory of Latvia (tribal areas of Latgaly, Siely, Ziemgaly) and Lithuania (the area of the Eastern Lithuanian Barrows Culture) where they dominated between the 4th and 7th centuries and still could be met in the 7th – 10th centuries. However, we know Eastern Balts' barrows with stone lining of the eleventh century in the south of Lithuania and bordering part of Belarus, which are chronologically close to the barrows with stone constructions in the rest part of Belarus and in the Middle Dnipro region. The emergence of these kind sites in Bukovyna and Podillia became possible in the result of the union of Volhynian and Galician principalities, i.e. after 1199.

Key words: barrows with stone lining, grave goods, Middle Buh region, Zhytomyr Polissya region, Bukovyna, Podillia, Jatvingians, the Eastern Lithuanian Barrows Culture.